

Rivierenland leeft!

Verbinden door samenwerking

Quickscan naar trends, kansen en opgaven met betrekking tot de leefbaarheid in Regio Rivierenland.

*T.J.A. (Edo) Gies en
W. (Wim) Nieuwenhuizen
Wageningen Environmental Research
(Alterra), januari 2017*

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

1 Inleiding

Waarom een quickscan leefbaarheid?

Leefbaarheid gaat over prettig wonen, werken en leven en is daarom is een belangrijk thema voor Regio Rivierenland, een samenwerkingsverband van tien gemeenten, te weten Buren, Culemborg, Geldermalsen, Lingewaal, Maasdriel, Neder-Betuwe, Neerijnen, Tiel, Zaltbommel en West Maas en Waal.

In deze quickscan brengen we de belangrijkste ontwikkelingen m.b.t. de leefbaarheid in beeld. We geven inzicht in de kansen en bedreigingen waarin naast de huidige situatie ook de verwachte ontwikkelingen en trends voor Regio Rivierenland geschetst worden. Daarmee concretiseren we de belangrijkste opgaven en uitdagingen voor de komende jaren in regio Rivierenland.

De quick scan is als volgt uitgevoerd:

- Een literatuur- en data analyse naar de trends behorende tot de belangrijkste leefbaarheidsthema's, zoals fysieke leefomgeving, sociale cohesie en burgerkracht, wonen en voorzieningen, zorg en gezondheid en opleiding en werkgelegenheid.
- Ophalen van de belangrijkste regionale opgaven in 6 focusgroepen met regionale deskundigen op het gebied van bovengenoemde thema's.
- Synthese van de trends waarbij gezocht wordt naar samenhang tussen de sectoren en het doen van aanbevelingen voor de belangrijke regionale opgaven met betrekking tot leefbaarheid in Rivierenland.

De quick scan is uitgevoerd in opdracht van Regio Rivierenland en provincie Gelderland.

Wat verstaan we onder leefbaarheid?

Met het begrip leefbaarheid wordt aangegeven hoe aantrekkelijk en/of geschikt een gebied of gemeenschap is om er te wonen of te werken, al zijn er vele definities in omloop.

Leefbaarheid betekent:

Van Dale (2016):

'Geschikt om erin of ermee te kunnen leven.'

De Leefbaarometer (Min BZK, 2015):

'De mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld.'

Provincie Gelderland (2016):

'Goed en prettig wonen, werken en leven.'

In de kern gaat het begrip leefbaarheid dus over de relatie van een persoon of gemeenschap en de omgeving waarin deze zich bevindt.

Het is een multidimensionaal begrip:

1. Leefbaarheid doorkruist verschillende domeinen.

Verschillende thema's grijpen in op de leefbaarheid. Het gaat om de fysieke omgeving, woningen en voorzieningen, onderwijs en werkgelegenheid, mobiliteit, sociale cohesie en veerkracht en gezondheid en welzijn.

2. Leefbaarheid is schaalafhankelijk.

De vraagstukken variëren van straatniveau (bv. contact met de burens, overlast van hondenpoep, verkeer en zwerfafval) tot aan regionaal niveau (bv. mobiliteit, voorzieningen en werkgelegenheid).

3. Leefbaarheid is tijdafhankelijk.

Het is geen statisch begrip en kan door ontwikkelingen in de samenleving steeds anders beleefd worden, waarbij de vraag is in hoeverre de gemeenschap herstel- of aanpassingsvermogen heeft om daarmee om te gaan.

4. Leefbaarheid is subjectief.

Iedereen kan wel een betekenis of waardering aan leefbaarheid geven, maar de invulling varieert sterk per persoon en per onderwerp.

1 Inleiding

2 Fysieke leefomgeving

3 Wonen en voorzieningen

4 Opleiding en werkgelegenheid

5 Zorg en gezondheid

6 Sociale cohesie en burgerkracht

7 Big data en monitoring

8 Conclusies en aanbevelingen

9 Bronnenlijst

10 Colofon

Wat gebeurt er in de regio op het gebied van leefbaarheid?

Leefbaarheid leeft in Regio Rivierenland! Iedere gemeente heeft leefbaarheid op de beleidsagenda staan en geeft daar uitvoering aan. Dat blijkt uit een analyse van de coalitieakkoorden van de tien gemeenten. Deze inzet is ook in lijn met de ambities van het Rijk en de provincie Gelderland, die elk op hun eigen wijze ook invulling geven aan het begrip leefbaarheid. Het Rijk door vooral in te zetten op de participatiesamenleving en de provincie door naast burgerparticipatie ook nadrukkelijk aan te haken bij de bestaande energie in wijken en dorpen. Tot slot zet regio Rivierenland in op drie speerpunten, die elk hun raakvlak hebben met het thema leefbaarheid.

Samenspel van regio en provincie

Op het gebied van leefbaarheid werkt de regio samen met de provincie Gelderland via twee sporen:

- Gebiedsopgaven: voor regio Rivierenland als onderdeel van de Gelderse Corridor staat de logistieke kracht verbinden en in balans brengen met de hoogwaardige tuinbouwsector en het landschap als belangrijkste gebiedsopgave.
- Visie en uitvoeringsplan leefbaarheid: provincie Gelderland ziet het verbeteren van de leefbaarheid als een belangrijke taak. De provincie zet vooral in op samenredzaamheid en het ondersteunen van burgerinitiatieven die bijdragen aan een beter woon-, werk- en leefklimaat.

In een gemeente komt alles samen

Tussen de gemeenten zijn er accentverschillen, vaak ingegeven door de omvang van de kernen binnen de gemeente. Zo zetten Tiel en Culemborg vooral in op een wijkgerichte aanpak die gericht is op de meer grootstedelijke problematiek in deze gemeenten. De overige gemeenten zijn vooral gericht op de voorzieningen en verenigingsleven in de (kleine) kernen. Alle gemeenten zetten daarbij in op lokale betrokkenheid van inwoners. De aanpak en snelheid verschillen wel per gemeente. Daarnaast bruist het in Regio Rivierenland van de initiatieven van bedrijven en burgers. Uiteraard spelen van oudsher het verenigingsleven en de kerkelijk gemeenschap een belangrijke rol in de sociale cohesie van de wijken en dorpen. Maar er ontstaan ook veel nieuwe initiatieven. Veel dorpen en wijken kennen diverse platforms waarin inwoners meedenken over de ontwikkelingen in hun directe omgeving. Verder zijn er steeds meer samenwerkingsverbanden,

zoals stichtingen en (gebieds)coöperaties) in ontwikkeling waarin inwoners, overheden en bedrijven samenwerken op het gebied van energie, voedsel, zorg, vervoer, landschap en cultureel erfgoed, inkomenszorg en circulaire economie.

Verschillen in leefbaarheid stedelijk en landelijk gebied?

De stedelijke omgeving fungeert als een centrum voor scholing, werkgelegenheid, detailhandel, gezondheidszorg en wonen. Andersom levert het landelijk gebied (expansie)ruimte, voedsel, energie en ontspanning en groen voor de stedelingen. Dit bepaalt ook meteen waar accenten liggen voor de leefbaarheid. De leefbaarheidsvraagstukken in Tiel en Culemborg kunnen daarom net anders zijn dan in de kleine dorpen. In deze studie maken we ondanks deze verschillen, bewust geen onderscheid tussen de stedelijke en de landelijke gebieden, omdat we constateren dat de opgaven en problematiek niet ophoudt bij de grens van een dorp of stad. Zo kan het gebrek aan openbaar groen of overlast van hangjongeren in iedere stadswijk of plattelandskern aan de orde zijn. Wel zien we dat de omvang van sommige opgaven in de steden groter is dan in het landelijk gebied en dat in de uitwerking van deze opgaven verschillen in aanpak en/of financiële middelen nodig zijn.

Op de volgende pagina een overzicht van de belangrijkste beleidsvoornemens van Rijk, provincies, regio Rivierenland en de tien gemeenten.* Deze ambities worden aan het eind van deze brochure beschouwd in het licht van de verschillende trends en opgaven die daaruit voortkomen. Zo wordt in de conclusies duidelijk welke aanvullende opgaven er liggen in Rivierenland, bovenop de al geformuleerde beleidsambities.

* Bronnen:

- Rijksoverheid: Uit: De Doe Democratie: Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving
- Provincie: Samen sterk voor leefbaarheid: visie leefbaarheid provincie Gelderland, jan. 2016 en uitvoeringsplan leefbaarheid provincie Gelderland, sept. 2016
- Regio Rivierenland: Ambitiedocument 2016-2020
- Gemeenten: Coalitie akkoorden gemeenten regio Rivierenland

1 Inleiding

2 Fysieke leefomgeving

3 Wonen en voorzieningen

4 Opleiding en werkgelegenheid

5 Zorg en gezondheid

6 Sociale cohesie en burgerkracht

7 Big data en monitoring

8 Conclusies en aanbevelingen

9 Bronnenlijst

10 Colofon

Beleidsvoornemens leefbaarheid van Rijk, provincie, regio Rivierenland & gemeenten

Rijksoverheid	<ul style="list-style-type: none"> Burgers in positie brengen, onder meer door ondersteuning vrijwilligers en initiatiefnemers, regels aanpassen en nieuwe financieringswijzen verkennen Aansluitingsvermogen van de overheid vergroten, onder meer door vergroten leervermogen decentraal bestuur, bevorderen (internationale) kennisontwikkeling en –deling, invoeren beleidstoets vitale samenleving en responsief maken van de overheid
Provincie Gelderland	<ul style="list-style-type: none"> Inzetten op burgerkracht Inzetten op leefbaarheid wijken en dorpen. Inzetten op thema's waar energie op zit in wijken of dorpen Bevorderen sociale samenhang
Regio Rivierenland	<div> <div> Drie economische speerpunten: <ul style="list-style-type: none"> Agribusiness Economie en logistiek Recreatie en Toerisme </div> <div> Door in te zetten op: <ul style="list-style-type: none"> Beter benutten van de kwaliteiten van Rivierenland Sociaal economisch profiel verbeteren Woon- en leefklimaat verbeteren Initiatieven vanuit de samenleving faciliteren Samen met anderen inspelen op ontwikkelingen </div> </div>
Gemeenten <ul style="list-style-type: none"> Buren Culemborg Geldermalsen Lingewaal Maasdriel Neder-Betuwe Neerijnen Tiel West Maas en Waal Zaltbommel 	<div> <div> <p>Fysieke leefomgeving</p> <ul style="list-style-type: none"> Aandacht voor kwaliteit agrarisch cultuurlandschap Groen inkoopbeleid Afvalbeleid Meer toeristen aantrekken Verbeteren verkeersveiligheid Beheer van stedelijk groen Zorgen voor breedbandverbindingen buitengebied </div> <div> <p>Opleiding en werkgelegenheid</p> <ul style="list-style-type: none"> Verbeteren kwaliteit onderwijs en stimuleren brede scholen Versterken positie agrarische sector Nieuwe bedrijvigheid in vrijkomende agrarische panden Stimuleren sociaal ondernemerschap </div> <div> <p>Wonen en voorzieningen</p> <ul style="list-style-type: none"> Ondersteunen bewonersinitiatieven Stimulering doorstroming woningmarkt Zorgen voor divers woningaanbod kleine kernen Culturele en sportvoorzieningen soms bezuinigingen, soms huidige niveau handhaven Toestaan van mantelzorgwoningen </div> <div> <p>Zorg en gezondheid</p> <ul style="list-style-type: none"> Uitwerken decentralisatie van zorg naar gemeenten Inzetten sociale wijkteams Erkenning van belang van preventie Stimuleren zelfredzaamheid </div> <div> <p>Sociale cohesie en burgerkracht</p> <ul style="list-style-type: none"> Inzetten op burgerparticipatie, in combinatie met andere rol gemeente, zowel ambtelijk, bestuurlijk als politiek </div> </div>

1 Inleiding

2 Fysieke leefomgeving

3 Wonen en voorzieningen

4 Opleiding en werkgelegenheid

5 Zorg en gezondheid

6 Sociale cohesie en burgerkracht

7 Big data en monitoring

8 Conclusies en aanbevelingen

9 Bronnenlijst

10 Colofon

Naar meer zelfsturing in een netwerk-samenleving

De dominante dimensie van de overheidscultuur verandert van hiërarchie naar netwerk, gebaseerd op het vertrouwen dat burgers mee willen denken en doen, in combinatie met ambtenaren die handelingsruimte bieden om daar recht aan te doen¹. Die netwerksamenleving zorgt ervoor dat beleid niet enkel meer het uitrollen is van oplossingen die in het gemeentehuis bedacht zijn.

Burgerparticipatie, burgerkracht, burgerinitiatief zijn dan de gevelde woorden van deze tijd die daarbij horen en ook binnen leefbaarheid vaak ter sprake komen. Waar het eerder vaak ging over het voortbestaan van de (fysieke) infrastructuur van voorzieningen en de gevolgen die dat heeft voor de leefbaarheid van diegenen die blijven, gaat het tegenwoordig veel meer over zelfredzaamheid, samenredzaamheid en herstelvermogen van een gemeenschap. De vraag die daarbij centraal staat is of en in welke mate de bewoners of de gemeenschap zelf in staat zijn om de leefbaarheid van hun dorp of wijk van binnenuit positief te beïnvloeden².

De laatste jaren wordt deze trend, van meer burgerbetrokkenheid in politieke en bestuurlijke besluitvorming, door overheden steeds meer gekoppeld aan het 'faciliteren' van burgerinitiatieven.

De tegenstellingen tussen systeem- en leefwereld

Hoewel overheden, publieke organisaties, burgers en ondernemers in grote lijnen allemaal hetzelfde lijken te willen, namelijk het overdragen van rollen, taken en verantwoordelijken aan burgers en ondernemers, blijkt deze verschuiving in de praktijk vaak moeilijk te bereiken. Bestaande hiërarchische, geïnstitutionaliseerde besluitvormingsstructuren maken plaats voor complexe netwerken van actoren waarin ook burgers en ondernemers (naast overheden) het initiatief nemen voor het ontwikkelen en uitvoeren van maatschappelijke plannen.

De nieuwe dynamiek van de netwerksamenleving brengt steeds vaker een tegenstelling aan het licht tussen de logica van de leefwereld van burgers (kleinschalig, persoonlijk, horizontaal, informeel en oplossingsgericht) en de logica van de systeemwereld (hiërarchisch, formeel, probleemgericht, risicomijdend en controleerbaar) die kenmerkend is voor overheden en (grote) organisaties³. Iets waar in

de jaren tachtig al over gesproken werd⁴, maar nu de aandacht en sympathie in de samenleving steeds meer uitgaan naar de energie en dadendrang van succesvolle initiatieven uit de leefwereld, wordt het contrast met de partijen uit de systeemwereld groter en valt ook op hoe onhandig, traag en formeel deze systeemwereld soms opereert⁵.

Niet loslaten, maar vasthouden

Vaak wordt in het licht van het geven van ruimte aan de leefwereld gezegd dat overheden moeten 'loslaten'. Verschillende deskundigen waarschuwen echter dat loslaten door de systeemwereld kan leiden tot een ernstige onderschatting van de (potentiële) rol die de systeemwereld kan en moet spelen bij het stimuleren en ondersteunen van initiatieven uit de leefwereld². Beide werelden hebben elkaar nodig. Zelfs bottom-up-initiatieven die spontaan lijken, zijn meestal een product van interactie tussen de initiatiefnemers en een overheid⁵. Daarnaast blijkt dat "Hoe meer de gemeente openstaat voor bottom-up-initiatief en hoe directer de gemeente een initiatief kan ondersteunen, hoe meer bottom-up-initiatieven in de gemeente ontstaan⁶.

In die zin staan de concepten systeem- en leefwereld dan ook los van normatieve waarden. Er is niet sprake van goed of slecht, aangezien ze niet zonder elkaar kunnen bestaan. Het is de kunst om ze op een goede manier te verbinden en er gezamenlijk een succes van te maken. Je houdt elkaar vast als het tegenzit en schuift problemen niet af op een ander.

Leeswijzer

In dit rapport beschrijven we voor de thema's fysieke leefomgeving (H2), wonen en voorzieningen (H3), opleiding en werkgelegenheid (H4), zorg en gezondheid (H5) en sociale cohesie en burgerkracht (H6) en Big data en monitoring (H7) de belangrijkste ontwikkelingen voor regio Rivierenland, waarin we naast de huidige situatie ook de te verwachten ontwikkelingen en trends schetsen en de belangrijkste opgaven en uitdagingen voor de komende jaren in regio Rivierenland. Vervolgens doorkruisen we in onze analyse deze vijf thema's en formuleren daaruit de belangrijkste trends en opgaven (H8). In de bijlage staat een verantwoording van de onderzoeksopzet.

1 Inleiding

2 Fysieke leefomgeving

3 Wonen en voorzieningen

4 Opleiding en werkgelegenheid

5 Zorg en gezondheid

6 Sociale cohesie en burgerkracht

7 Big data en monitoring

8 Conclusies en aanbevelingen

9 Bronnenlijst

10 Colofon

2 Fysieke leefomgeving

Kenmerken

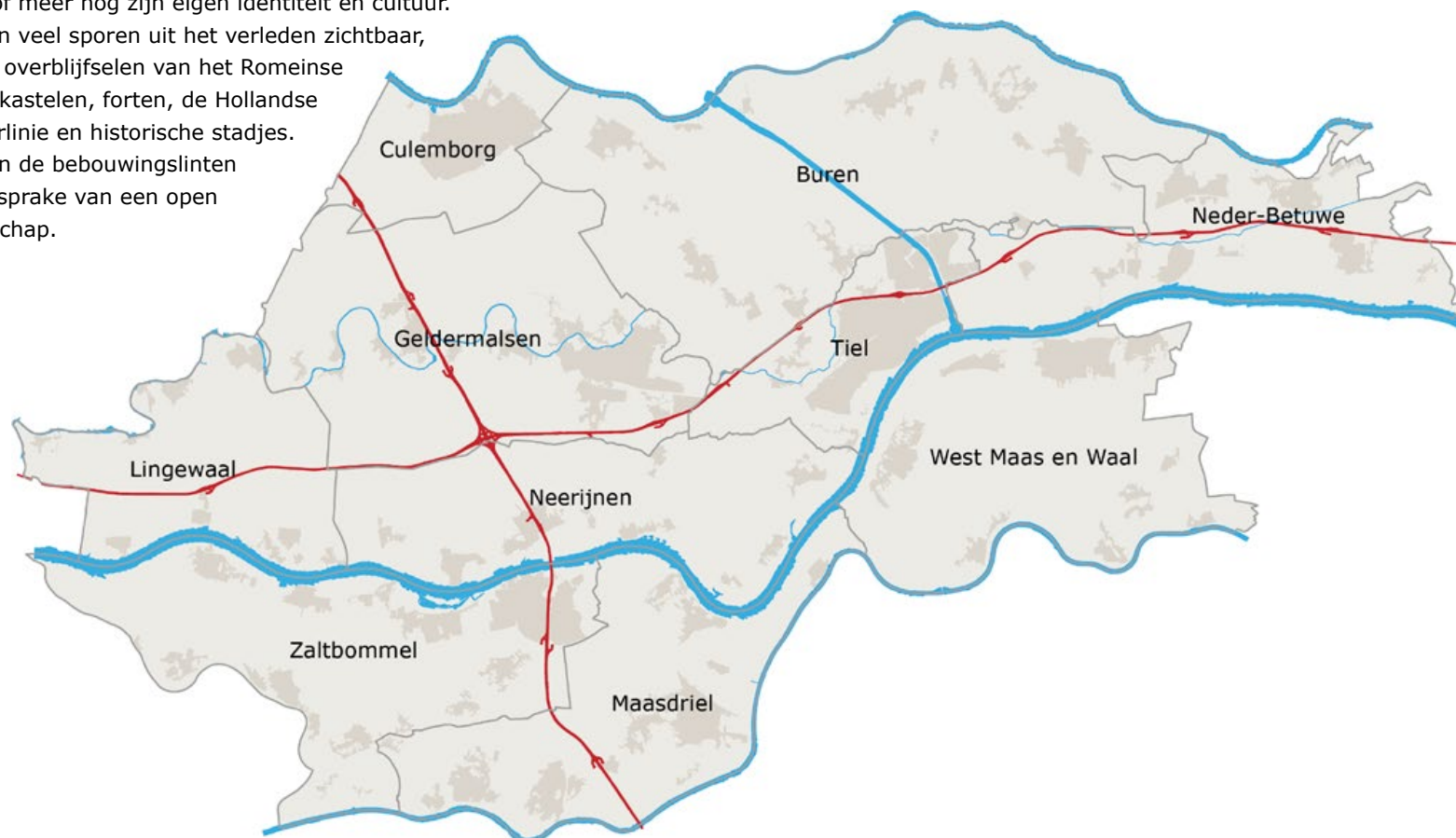
Landschap

Rivierenland heeft met zijn rivieren, dijken, uiterwaarden, oeverwallen en kommen een uniek landschap. De bebouwing is verspreid over meer dan 80 stedelijke en dorpskernen en met name van oorsprong gebouwd op de oeverwallen. De dijk- en kerkdorpen liggen hierbij in slingerende linten op regelmatige afstand van elkaar. Ieder dorp heeft min of meer nog zijn eigen identiteit en cultuur.

Er zijn veel sporen uit het verleden zichtbaar, zoals overblijfselen van het Romeinse Rijk, kastelen, forten, de Hollandse Waterlinie en historische stadjes. Buiten de bebouwingslinten is er sprake van een open landschap.

Infrastructuur

Een aantal hoofdvervoersassen doorsnijdt de regio, zoals de A2, de A15, de Waal, de Nederrijn, de Maas, het Amsterdam-Rijnkanaal en de Betuwelijn. Omliggende steden zijn makkelijk te bereiken. De centrale ligging in Nederland is een belangrijke kwaliteit van het Rivierenland.

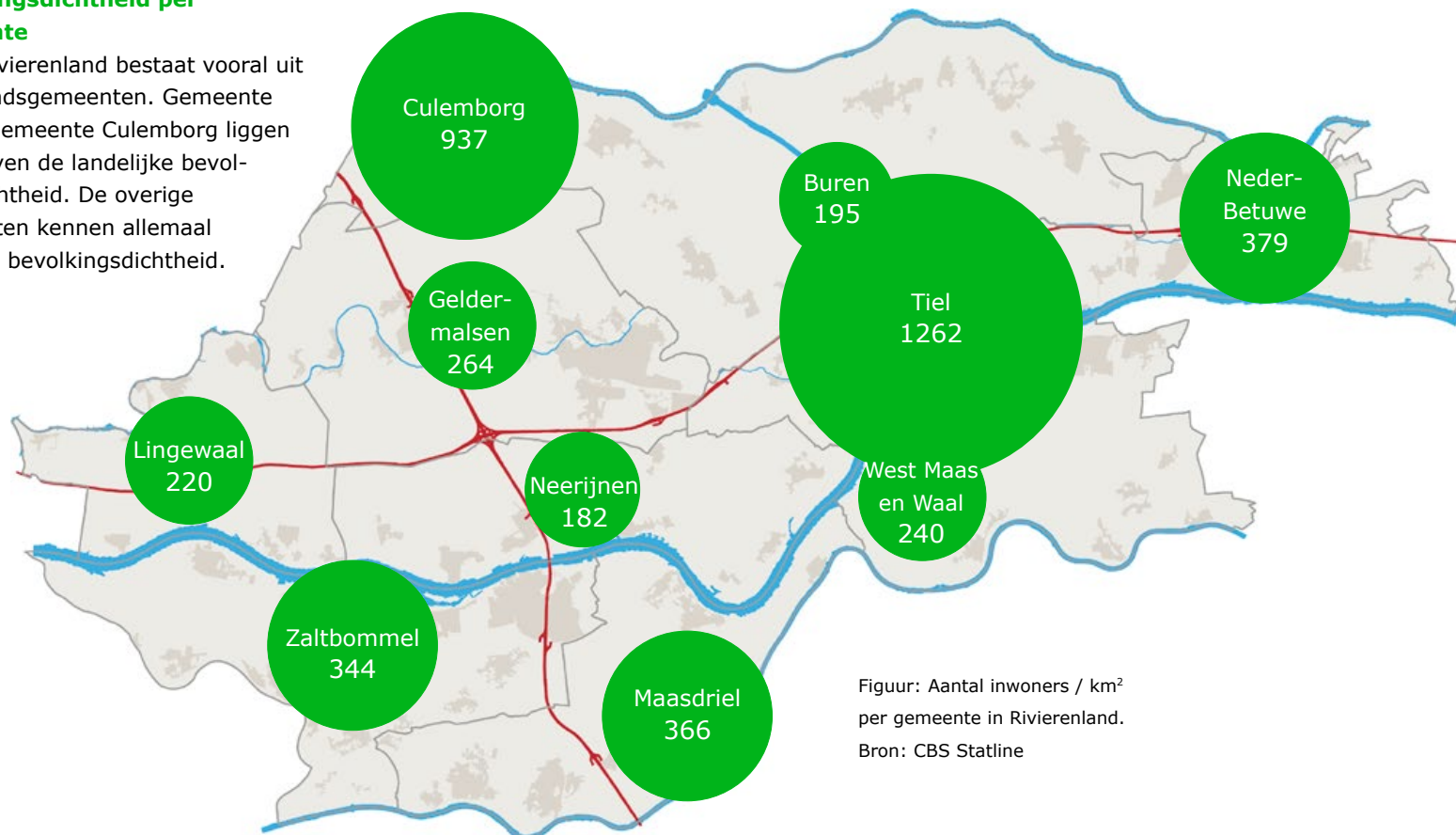

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving**
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Bevolkingsdichtheid per gemeente

Regio Rivierenland bestaat vooral uit plattelandsgemeenten. Gemeente Tiel en gemeente Culemborg liggen ruim boven de landelijke bevolkingsdichtheid. De overige gemeenten kennen allemaal een lage bevolkingsdichtheid.

Figuur: Aantal inwoners / km² per gemeente in Rivierenland.
Bron: CBS Statline

Landgebruik en functies

De fysieke leefomgeving van Regio Rivierenland kenmerkt zich ten opzichte van provincie Gelderland en Nederland door het grote aandeel agrarische grond en relatief weinig grote natuurgebieden.

Landgebruik en functies	Rivierenland	Gelderland	Nederland
Bos en natuur	4%	22%	12%
Agrarisch terrein	74%	59%	55%
Bebouwd gebied	7%	8%	8%
Water	8%	3%	9%
Recreatieterrein	2%	2%	2%
Semi-bebouwd	1%	1%	1%
Verkeer en infrastructuur	4%	3%	3%
Totaal	100%	100%	100%

Bron: CBS Statline

- 1 Inleiding
- 2 **Fysieke leefomgeving**
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Landbouw

Rivierenland kent ten opzichte van de rest van Nederland relatief veel agrarisch grondgebruik. De meer dan 2000 agrarische bedrijven in Rivierenland bepalen het aanzien van het landschap voor een groot deel, met name de tuinbouwsector is beeldbepalend met de fruit- en boomteelt. In de gebieden met veeteelt is het landschap meer open met uitgestrekte graslanden.

Agrarische functies	Aantal agrarische bedrijven			Landbouw areaal (*1000ha)			Gem. areaal per bedrijf (ha/bedrijf)	
	2000	2015		2000	2015		2000	2015
Tuinbouw	1354	762	-44%	7.9	7.6	-3%	5.8	10.0
Akkerbouw	209	190	-9%	3.1	3.8	21%	15.0	19.9
Veeteelt	1483	995	-33%	30.9	28.8	-7%	20.8	29.0
Gemengd bedrijf	147	66	-55%	2.4	1.8	-25%	16.1	26.8
Totaal	3193	2013	-37%	44.2	42.0	-5%	13.9	20.9

Bron: CBS statline

Toerisme en Recreatie

Het karakteristiek landschap en cultuurhistorie in Rivierenland biedt een prachtig decor voor recreanten en toeristen. De bloesem van fruitbomen en het Fruitcorso in het najaar is het handelsmerk voor van de recreatiesector in regio. De sector heeft het de afgelopen jaren wel moeilijk gehad gezien de dalende bestedingen.

Natuur

Er komen geen grote uitgestrekte natuurgebieden voor in Rivierenland, maar het kent wel veel natuur en karakteristieke landschappen. De natuur is meer geconcentreerd rond de grote rivieren en oude wielen langs dijken. Ook dijkvegetaties kunnen hoge natuurwaarden bevatten. Daarnaast is er een aantal landgoederen en natuurlijk de Nieuwe Hollandse Waterlinie waar natuur- en cultuurhistorische waarden samenkomen.

Toerisme	Aantallen	Ontwikkeling aantallen 2011-2014	Ontwikkeling bestedingen 2011-2014
Dagtoerisme	4.934.419 bezoeken	+3%	-4%
Verblijfstoerisme	406.054 overnachtingen	-22%	-11%

Bron: Bureau voor Toerisme Rivierenland, 2016

Duurzame energie

Het opwekken van duurzame energie is in opkomst. Naast zonnepanelen op gebouwen wordt er geïnvesteerd in windenergie. Begin 2016 stonden er 11 grote windturbines in regio Rivierenland, 3 bij de N320 bij Culemborg en 8 stuks langs de A15 ten oosten van Echteld.

- 11 windturbines in regio Rivierenland
- totaalhoogte (mast + wiek) ongeveer 120 meter per turbine
- totaalvermogen 22 megawatt (2 megawatt per turbine)

Bron: Windstats 2016

- 1 Inleiding
- 2 **Fysieke leefomgeving**
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Trends

Het platteland wordt steeds meer een multifunctionele leef- en werkomgeving

- Hoewel het grondgebruik door de landbouw wordt gedomineerd, is het landelijk gebied allang niet meer alleen het domein van de agrarische sector. Door voortgaande schaalvergroting is het aantal agrarische bedrijven in Rivierenland tussen 2000-2015 sterk afgenomen. De agrarische bebouwing wordt gebruikt voor andere (niet-agrarische) doeleinden of komt leeg te staan.
- Steeds meer niet-agrarische inwoners wonen en werken op voormalige agrarische erven in het buitengebied. Tegelijkertijd richt een deel van de landbouwbedrijven zich steeds meer op niet-agrarische activiteiten. In 2013 heeft ruim een kwart van de agrarische bedrijven in regio Rivierenland één of meerdere nevenactiviteiten. Verkoop van producten, productie van duurzame energie voor eigen gebruik en/of derden, loonwerk en agrarisch natuurbeheer worden het vaakst uitgeoefend. Meer gespecialiseerde nevenactiviteiten, zoals kinderopvang, zorg, educatie, recreatie en productverwerking daarentegen minder vaak⁷.
- De niet-agrarische bewoners en gebruikers van het landelijk gebied hebben regelmatig tegenstrijdige wensen ten aanzien van gebruik en inrichting van de ruimte, waardoor de complexiteit van de sturing van het platteland sterk is toegenomen. 'Buitenlui' hechten veel waarde aan de kenmerken als rust en schoonheid, terwijl agrarische ondernemers de ruimte zien als productieruimte, wat gepaard gaat met grotere bedrijfsgebouwen, transportbewegingen, geluid of stank en opvang seizoensarbeid.

Vormen van mobiliteit zullen sterk veranderen

- Verschillende ontwikkelingen op het gebied van mobiliteit zullen samen een grote invloed hebben op de manier waarop mensen in Rivierenland zich gaan verplaatsen.
- Technologische ontwikkelingen bieden nieuwe mogelijkheden voor mobiliteit, zoals elektrisch vervoer, zelfrijdend vervoer en apps om op een efficiënte manier op plaats van bestemming te komen.
- Vraag en aanbod van mobiliteit kunnen met nieuwe technieken slimmer op elkaar afgestemd worden. Zo biedt technologie in auto's

Rivierenland biedt ruimte aan zowel plattelands als stedelijke functies, zoals hier bij Zaltbommel. Foto: Paul Paris.

de mogelijkheid de bestaande wegcapaciteit beter te benutten, zodat files en ongelukken voorkomen worden. Voor bewoners van het landelijk gebied, die naar verwachting grotendeels afhankelijk blijven van de auto, kan betere doorstroming een groter bereik voor woon-werkverkeer betekenen.

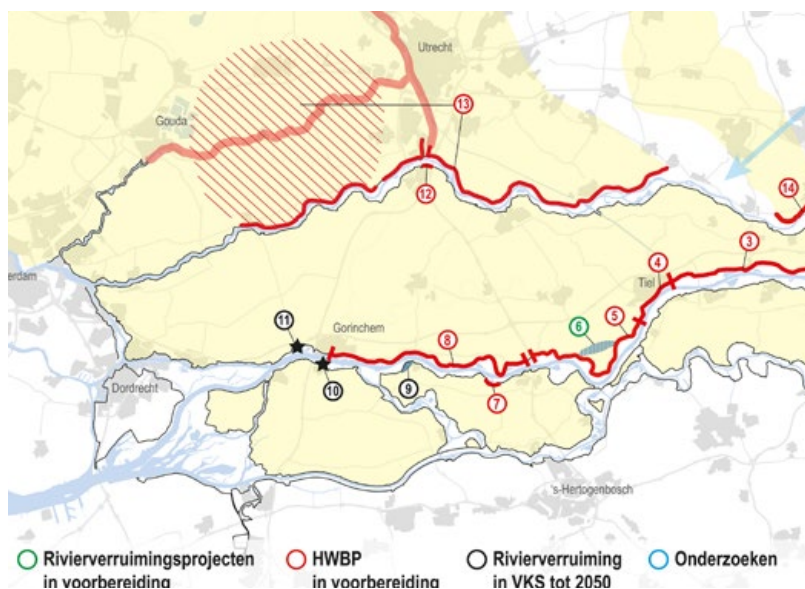
- Een uitgebreid ov-netwerk in het landelijk gebied is in de toekomst wellicht overbodig of kan 'slimmer' worden. Er wordt al gespeculeerd over zelfrijdende auto's die het openbaar vervoer op het platteland gaan vervangen⁸. In Wageningen loopt al een experiment met een onbemand voertuig dat mensen vervoert over de Campus⁹.
- Hoe snel deze nieuwe technologieën de mobiliteit zullen veranderen, is moeilijk te voorspellen. Op dit moment is het rijden met benzine en dieselauto's nog steeds hoog gewaardeerd¹⁰. Op korte termijn zal dit in combinatie met een aantrekkende economie en relatief lage brandstofprijzen leiden tot meer wegverkeer en een groter reistijdverlies, met name richting Utrecht¹¹.

- 1 Inleiding
- 2 **Fysieke leefomgeving**
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Klimaatverandering maakt leefomgeving Rivierenland kwetsbaar voor waterveiligheid, -overlast en droogte

- Klimaatverandering leidt tot een toename van de intensiteit en frequentie van hevige neerslag, waardoor het risico op overstroming van rivieren toeneemt¹². Daarnaast kan deze toename leiden tot wateroverlast in met name lage gebieden door onvoldoende ont- of afwateringscapaciteit of door hoge grondwaterstanden.
- Verder neemt de kans op grote droogte in de zomer toe, waardoor agrariërs minder kunnen beregenen dan ze wenselijk achten. Ook ontstaan er dan problemen met de scheepvaart als gevolg van de lage waterstanden in de rivieren en kan het grondwater zo ver zakken dat de dijken instabiel worden¹³.
- In het kader van klimaatverandering zet het Deltaprogramma onder meer in op het vergroten van de waterveiligheid. Het gaat om grote projecten als dijkversterking, maar ook om rivierverruimingsprojecten¹⁴. De opgaven worden sturend in de fysieke leefomgeving en grijpen direct in op de leefomgeving van omwonenden. Een voorbeeld is de commotie rond hoogwatergeul Varik-Heesselt, waar een aantal inwoners zich verzet tegen een groot project voor rivierverruiming en dijkversterking¹⁵.

Geplande projecten in het kader van het Deltaprogramma¹³.

Aandacht voor cultuurhistorie en landschap neemt toe, maar kosten onderhoud zijn groot

- De beleidsaandacht voor landschap neemt weer toe. Landschap wordt expliciet genoemd in de nieuwe Omgevingswet en bepleit de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (RLI) in haar recente advies “Verbindend landschap” om de verbindende kracht van landschap te gebruiken bij het vormgeven van lokale en regionale sectorale plannen en omgevingsbeleid. Het gaat om het zoeken naar de kernwaarden van het landschap, samen met agrarische actoren in de energiesector en met andere partijen in de regio¹⁶. Door samen met andere partijen de landschappelijke waarden als uitgangspunt te nemen bij ruimtelijke ontwikkelingen gaat niet alleen de kwaliteit omhoog, maar kunnen ook kosten bespaard worden.
- Door bezuiniging en deregulatie van bijvoorbeeld het landschapsbeleid zijn er bij gemeenten minder financiële middelen beschikbaar voor behoud en ontwikkeling van cultuurhistorie en landschap. Er wordt daarom steeds meer een beroep gedaan op burgers en bedrijven voor bijvoorbeeld het onderhoud van openbaar groen of tuinen van bijvoorbeeld landgoederen en kastelen. Een voorbeeld in Rivierenland is BV Buren, een initiatief van inwoners en ondernemers uit Buren met ondersteuning van de gemeente, die zich inzet voor een groene omgeving en cultuurhistorie in de gemeente.

Kwaliteit leefomgeving belangrijk voor vestigingsklimaat

- De leefomgevingskwaliteit wordt een steeds belangrijker aspect voor (internationale) bedrijven in hun vestigingsplaatskeuze. Het Planbureau voor de Leefomgeving stelt dat dit nog meer geldt voor regio's die weinig agglomeratiekracht hebben, zoals regio Rivierenland. Het gaat hierbij om kwaliteiten als een aantrekkelijk landschap, ruimte en culturele en recreatieve voorzieningen¹⁷. Ook een andere, recente studie van een aantal gerenommeerde instituten concludeert dat de ontwikkeling van het landschap een basisconditie vormt voor een succesvolle kenniseconomie en behoud van de internationale concurrentiepositie¹⁸.
- In de focusgroepen werd benadrukt dat het ook gaat om een goed cultureel aanbod, maar dat veel inwoners van Rivierenland voor bepaalde culturele voorzieningen de grotere, omliggende steden als Utrecht, Den Bosch, Arnhem en Nijmegen bezoeken.

- 1 Inleiding
- 2 **Fysieke leefomgeving**
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Groene leefomgeving bevordert gezondheid

- Steeds meer onderzoek laat zien dat de aanwezigheid van groen de gezondheid van mensen bevordert. Deze gezondheidsbevordering loopt via verschillende sporen, bijvoorbeeld doordat de beschikbaarheid van groen beweging stimuleert, maar ook doordat groen stressverlagend kan werken¹⁹.
- Een specifiek voorbeeld van de werking van groen is onderzoek waaruit blijkt dat het gebruik van medicijnen tegen ADHD bij kinderen. In buurten met een gemiddelde WOZ-waarde onder de 145.000 Euro en met 45% groen binnen 250 meter is de kans dat een kind een ADHD-middel gebruikt 10% kleiner dan in vergelijkbare buurten met 25% groen²⁰.

Het belang van diversiteit van aanbod in de recreatiesector neemt toe

- Hoewel het aantal recreanten de afgelopen jaren is afgenomen in Rivierenland zijn er voor de toekomst zeker groeimogelijkheden. Door de groei van de groep ouderen zal het totale aantal activiteiten, korte en lange vakanties, sterk toenemen. Daarbij zijn wandelen, fietsen en golfen populaire activiteiten onder ouderen, evenals museum- en theaterbezoek²¹. De groeimogelijkheden in Rivierenland zitten vooral in het hogere zakelijk segment en 'hoogwaardige all-weather-attracties'²², zoals Geofort.
- In de focusgroep kwam naar voren dat Rivierenland ook als een 'overloop' kan dienen voor de overbelaste Randstad, met name Amsterdam, als het om internationaal toerisme gaat. Ook werd benoemd dat er meekoppelkansen liggen als het gaat om investeringen via de projecten van het Deltaprogramma en van het waterschap.
- In de waterrecreatie lijkt behoefte aan kortere routes. Het klassieke toervaren (veeluldig verblijf op de boot, lange vakanties) neemt af en dag- en weekendtochten raken meer in trek²³. Rivierengebied biedt aanknopingspunten voor deze behoeften van de waterrecreant²⁴.
- Een punt van heel andere orde, maar wel cruciaal, is dat recreanten in toenemende mate een goede breedbandverbinding verwachten tijdens hun bezoek. Daarom is het van belang dat zowel het mobiele bereik als de vaste internetverbindingen van hoge kwaliteit zijn, in heel Rivierenland²⁵.

Nieuwe functies in het landelijk gebied van Rivierenland

- In de transitie naar een CO₂-arme economie zoeken partijen in Rivierenland ook naar andere manieren om energie op te wekken dan met fossiele brandstoffen. Zo is er in regio Rivierenland de afgelopen jaren een aantal windturbines geplaatst. En er zijn plannen voor meer turbines, op initiatief van onder andere een aantal energiecoöperaties die zijn opgericht door inwoners uit Rivierenland²⁶.
- In de focusgroepen werd de spanning duidelijk tussen het plaatsen van windturbines en het behouden van het karakteristieke landschap van Rivierenland. Het waterschap Rivierenland heeft een alternatief dat deze landschappelijke impact niet heeft: energie uit waterkracht, door de plaatsing van een turbine in een stuw. Inmiddels heeft het waterschap een eerste energie opwekkende stuw geplaatst en volgens het waterschap kan deze kleinschalige waterkracht van betekenis worden, omdat er veel stuwen zijn²⁷.
- De aandacht voor een circulaire en biobased economie neemt toe. Deze is gericht op het optimaal inzetten en hergebruiken van grondstoffen. Dit geeft ook nieuwe kansen voor bedrijven: nieuwe markten, meer samenwerking en minder grondstoffenverbruik. Zo bestaat al een initiatief van inwoners van Rivierenland om het restfruit uit Rivierenland te verwaarden, of zoals ze initiatiefnemers zelf zeggen: het werken aan een circulaire fruiteconomie in Rivierenland²⁸.

- 1 Inleiding
- 2 **Fysieke leefomgeving**
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Opgaven

Gebruik de kracht van landschap

- Ga bij elke ingreep in de fysieke leefomgeving uit van het doel om de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren en integreer dit in de lokale en regionale sectorale plannen en het omgevingsbeleid. Dit kan door het verbinden van diverse sectorale ambities om synergie te bereiken. Bijvoorbeeld door rivierversruimingsplannen te verbinden met de energietransitie en mooi en recreatief toegankelijk landschap.
- Zorg voor een balans tussen economische ontwikkelingsruimte en het behouden van een aantrekkelijk groen leef- en vestigingsklimaat. Een aspect dat door kenniswerkers hoog wordt gewaardeerd. Als voorbeeld werd in de focusgroepen genoemd dat niet elk dorp zijn eigen bedrijventerrein moet hebben en als het er wel is, leg het dan aan met hoge ruimtelijke kwaliteit om de landschapsbeleving niet negatief te beïnvloeden.

Formuleer gezamenlijke ambities en uitgangspunten

- Benoemen met elkaar wat je wilt bereiken in Rivierenland, maar leg nog niet vast hoe je het wilt bereiken. Een voorbeeld: je wilt in 2025 energieneutraal zijn; vertaal dit dan niet in een doelstelling van een aantal windmolens. Houd de mogelijkheden open om ook op onverwachte manieren dat doel te bereiken en bied de ruimte voor andere gebiedspartijen om ook invulling te geven aan deze ambitie.
- In een focusgroep werd bijvoorbeeld een routekaart voor de energietransitie genoemd. Inwonersinitiatieven, zoals de energiecoöperaties, kunnen dan aansluiting vinden bij de ambities van overheden.

Maak gebruik van de mogelijkheden die de nieuwe Omgevingswet zal bieden

- De nieuwe Omgevingswet biedt de mogelijkheid om vraagstukken in het landelijk gebied meer integraal te benaderen en biedt de overheden meer lokale afwegingsmogelijkheden. De houding van overheden richting initiatiefnemers verandert daarbij van 'nee, tenzij' naar 'ja, mits'²⁹. Dat betekent dat het niet meer gaat om denken in onmogelijkheden, maar in mogelijkheden. Dit biedt voor leefbaarheid in Rivierenland meer mogelijkheden om samen met inwoners invulling te geven aan de kwaliteit en inrichting van de leefomgeving.

Zorg voor een balans tussen economische ontwikkeling en een mooie leefomgeving, zoals bij het Geofort. Foto: Hollandse Hoogte.

1 Inleiding

2 **Fysieke leefomgeving**

3 Wonen en voorzieningen

4 Opleiding en werkgelegenheid

5 Zorg en gezondheid

6 Sociale cohesie en burgerkracht

7 Big data en monitoring

8 Conclusies en aanbevelingen

9 Bronnenlijst

10 Colofon

3 Wonen en voorzieningen

Kenmerken

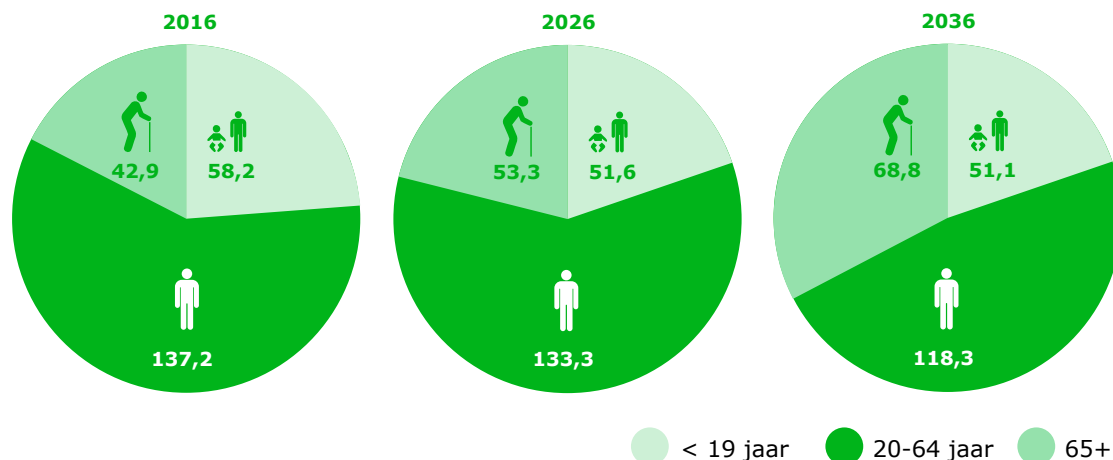
Demografie

In Regio Rivierenland wonen ca. 240.000 inwoners. De voorspellingen³⁰ laten zien dat de komende twintig jaar de populatie zal groeien noch krimpen. Wel zal de samenstelling van de inwoners veranderen.

De beroepsbevolking tussen 20-65 jaar zal krimpen, evenals het aantal jongeren, maar de afname zal op den duur stoppen. Het aantal ouderen (65+) zal flink toenemen. Verder zal er sprake zijn van verdunning in de huishoudens en neemt het aantal éénpersoonshuishoudingen toe de komende twintig jaar (+23%).

Nabijheid voorzieningen

De gemiddelde afstand van de inwoners tot de voorzieningen in Rivierenland verschilt op veel fronten niet van het provinciale of landelijke gemiddelde. De nabijheid van een ziekenhuis, kinderdagverblijf of het voortgezet onderwijs is wel wat verder dan in de rest van Nederland. Per gemeente zijn de verschillen een stuk groter. Met name in gemeente Neerijnen zijn de meeste voorzieningen een stuk verder weg gelegen.

Afstand	tot huisart- senpraktijk	tot ziekenhuis	tot grote supermarkt	tot cafetaria	tot kinder- dagverblijf	tot basis- onderwijs	tot voortgezet onderwijs
Rivierenland	1.2 km	6.2 km	1.1 km	1.1 km	1.6 km	0.8 km	4.1 km
Gelderland	1 km	4.6 km	0.9 km	0.8 km	0.9 km	0.7 km	2.4 km
Nederland	1.1 km	5.3 km	1 km	0.9 km	1 km	0.7 km	2.8 km

Bron: CBS Statline

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 **Wonen en voorzieningen**
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

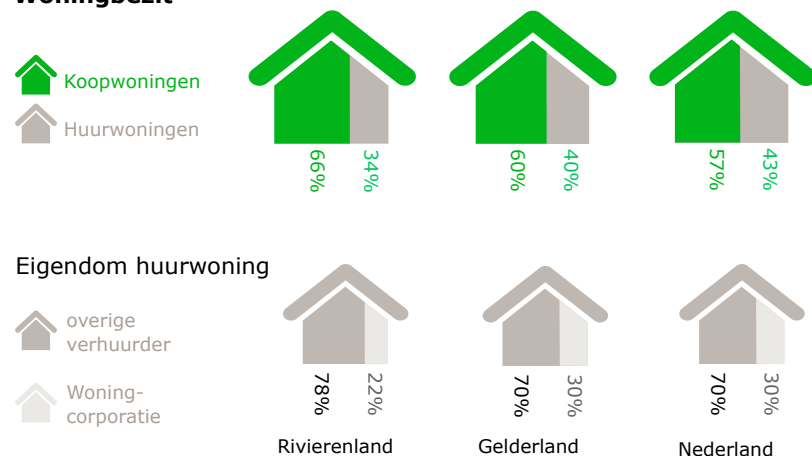

Woningvoorraad

Het eigenwoningbezit in Rivierenland is relatief groter dan het provinciale en nationale gemiddelde. Van de huurwoningen is ten opzichte van het landelijke gemiddelde relatief meer in bezit van woningcorporaties.

Woningbezit

Bron: CBS Statline

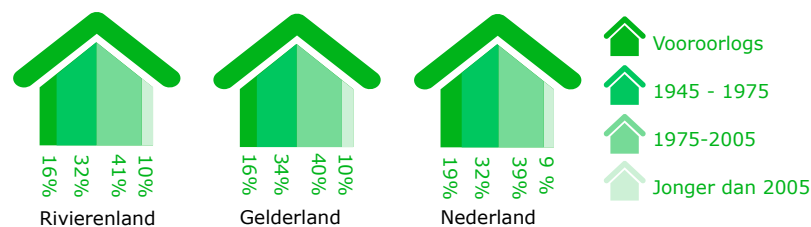
Woningvernieuwing in de binnenstad van Tiel. Foto: William Hoogteyling.

Woningvoorraad Rivierenland naar WOZ-waarde

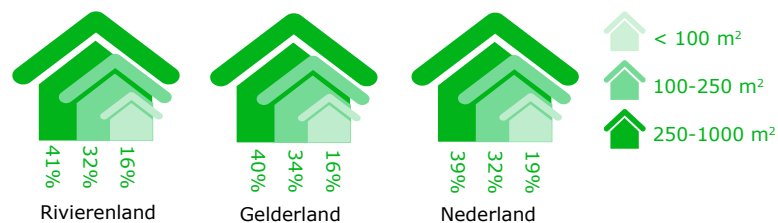
Rijlabels	Som van percentage
Huur	32%
< 150.000 euro	8%
< 150.000-250.000 euro	15%
> 250.000 euro	9%
Koop	68%
< 150.000 euro	5%
< 150.000-250.000 euro	22%
> 250.000 euro	41%
Eindtotaal	100%

Bron: Fakton & Smartagent, 2015

Bouwjaar

Oppervlakte

Bron: CBS Statline

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 **Wonen en voorzieningen**
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Trends

Krappe voorraad goedkope woningen

- De voorraad goedkope woningen in Rivierenland is krap in verhouding tot de groep huishoudens beneden modaal. Volgens het onderzoek van Smartagent & Fakton hoeft dat geen probleem te zijn, als de voorraad woningen uit het iets hogere segment voor deze groep wordt aangewend³¹.
- Uit de focusgroepen blijkt er een verschil te zijn in de visie van inwoners en die van gemeenten en woningbouwcoöperaties. Inwoners geven aan dat er een tekort is aan starterswoningen, waardoor jongeren zich niet in de landelijke kernen kunnen vestigen. Woningbouwcoöperaties en gemeenten stellen daar tegenover dat er voldoende aanbod is en dat ze ook aanbod gecreëerd hebben waar soms geen gebruik van wordt gemaakt.

Woningvoorraad aan veranderende behoefte aanpassen

- Het Planbureau voor de Leefomgeving pleit ervoor dat het aanpassen van de bestaande woningvoorraad aan de actuele wensen belangrijker wordt dan nieuwbouw³². De monofunctionele naoorlogse wijken, maar ook de (bloemkool)wijken met woonerven uit jaren zeventig, zijn volgens Rijksbouwmeester Floris Alkemade toe aan een ingrijpende verbouwing. Hun vorm en gebruik beantwoorden steeds minder aan de maatschappelijke woonbehoefte van bijvoorbeeld ouderen en alleenstaande huishoudens³³.
- Ook het herbestemmen van bestaande (leegstaande) kantoren, winkels, agrarisch vastgoed en maatschappelijk vastgoed kan een alternatief zijn voor nieuwbouw van woningen³².
- Voor de steeds groter wordende groep ouderen en chronisch zieken zijn aanpassingen aan de woning noodzakelijk. Het gaat bijvoorbeeld om voorzieningen als trapliften of digitale systemen om familie of thuiszorg te kunnen inschakelen in noodgevallen of voor het afnemen van consulten met een videoverbinding.

Naar een klimaatneutrale woningvoorraad

- De woningvoorraad kan een bijdrage leveren aan de mondiale en nationale langetermijndoelstellingen ten aanzien van CO₂-reductie. Wanneer woningen meer ingrijpend met diepgaande energiebesparingsmaatregelen worden gerenoveerd, kan de CO₂-uitstoot van

Pas de woningvoorraad aan de maatschappelijke behoefte aan, bijvoorbeeld door te isoleren. Foto: Hollandse Hoogte.

woningen namelijk met 80 procent afnemen volgens het Planbureau voor de Leefomgeving³⁴.

- In de praktijk blijkt dat de deze verduurzamingsopgave groot is en ook traag verloopt³⁵. De investeringsopgave is groot. In de corporatiesector is voldoende draagkracht om noodzakelijke investeringen te doen³⁶. In de koopsector vormt de verduurzaming van de woningvoorraad een wat lastiger dossier. Eigenaren-bewoners hebben weinig grote financiële prikkels om te verduurzamen.

Voorzieningen en leefbaarheid zijn niet langer meer aan elkaar gekoppeld

- Er is zowel sprake van een schaalvergroting van voorzieningen als van kleinschalige voorzieningen op maat. Zo schalen zorgvoorzieningen op en concentreren zich in een kleiner aantal, meer gespecialiseerde centra³⁷. Hetzelfde geldt voor scholen, die verdwijnen uit kleinere kernen om met meer leerlingen elders te kunnen groeien. Toch is de belangrijke trend niet opschaling maar de ontwikkeling

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 **Wonen en voorzieningen**
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

van initiatieven op maat binnen de netwerksamenleving³⁸.

- Ontwikkelingen rondom wonen, werken en mobiliteit gaan niet altijd gelijk op in de regio. In het landelijk gebied zullen autonome dorpen (alle voorzieningen aanwezig) veranderen in woondorpen. Bewoners vinden de kwaliteit van de woning en hun woonomgeving veel belangrijker dan de nabijheid van allerlei voorzieningen. De meeste dorpsbewoners zijn mobiel genoeg om de gewenste voorzieningen te bereiken, zoals ze ook naar hun werk forenzen³⁹.
- Een teruglopend aantal voorzieningen maakt een dorp dan ook niet automatisch minder aantrekkelijk en leidt niet meteen tot leegloop. Andersom is de terugloop van het aantal voorzieningen ook niet enkel het gevolg van leegloop. Het komt ook door tal van andere ontwikkelingen, zoals schaalvergroting, internetverkoop en een veranderd consumentengedrag en mobiliteitsgedrag³⁹.
- Het verdwijnen van voorzieningen in dorpen is wel een zorgpunt voor ouderen die een laag inkomen hebben, niet mobiel zijn en een beperkt sociaal netwerk⁴⁰.

Leerlingen uit Erichem krijgen informatie over zorgrobot Zora.

Foto: William Hoogteyling.

Mobiele winkel in Varik, die is gaan rijden na de sluiting van de laatste buurtwinkel.
Foto: William Hoogteyling.

Technologie houdt voorzieningen in landelijk gebied binnen 'handbereik'

- De komende decennia zullen er steeds meer technologische en organisatorische producten komen die een alternatief vormen voor de huidige voorzieningen. Denk hierbij aan gezondheidszorg op afstand (e-Health) en zorgrobots. Deze technologie kan gekoppeld worden aan sociale innovaties als de oprichting van zorgcoöperaties, zodat mensen langer zelfstandig kunnen blijven wonen op meer afgelegen locaties.
- De bezorging van producten aan huis als vervanging voor winkels in de omgeving, zal zich ook verder ontwikkelen. Mogelijk aangevuld met lokale productie, bijvoorbeeld door 3D-printing.
- Om bovengenoemde technologie te laten functioneren, zijn goede breedbandverbindingen nodig, zodat ook bewoners op afgelegen locaties toegang hebben tot snel internet.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 **Wonen en voorzieningen**
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Opgaven

Pas de woningvoorraad aan de eisen van de ontwikkelingen in huishoudens, zorg en energietransitie

- De toenemende behoefte aan betaalbare eenpersoonshuishoudens, voor een deel voor ouderen en chronisch zieken vraagt om een aanpassing van de huidige woningvoorraad.
- Ook ligt er een grote opgave om de bestaande woningvoorraad energiezuiniger te maken. Daar liggen ook kansen voor de lokale bouwbedrijven en maakindustrie.

Maak samen met inwoners en ondernemers keuzes over voorzieningenniveau

- Houd niet krampachtig vast aan het behoud van het voorzieningenniveau in de kleine dorpskernen, maar stem samen met bewoners en bedrijven af waar bepaalde voorzieningen te versterken of te concentreren en andere af te bouwen. Heb daarbij wel oog voor groepen inwoners die zelf niet mobiel

genoeg zijn om op eigen kracht naar een andere plaats te gaan voor bijvoorbeeld boodschappen en zorg. Dat betekent maatwerkoplossingen die per dorp verschillen. Geef die ruimte voor maatwerk en blokkeer deze niet door te verwijzen naar het gelijkheidsbeginsel.

Zorg voor betrouwbare en betaalbare breedbandverbindingen in heel Rivierenland

- Alle sectoren in het landelijk gebied kunnen profiteren van innovatieve ICT en technologische ontwikkelingen onder de voorwaarde van hoogwaardige breedbandverbindingen op elke locatie. Hiermee kunnen het bedrijfsleven en andere partijen nieuwe diensten op verschillende terreinen zoals zorg, bankieren en mobiliteit, ontwikkelen.
- Hier wordt al aan gewerkt via het project 'Breedband in heel Rivierenland', van regio Rivierenland⁴¹.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 **Wonen en voorzieningen**
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

4 Opleiding en werkgelegenheid

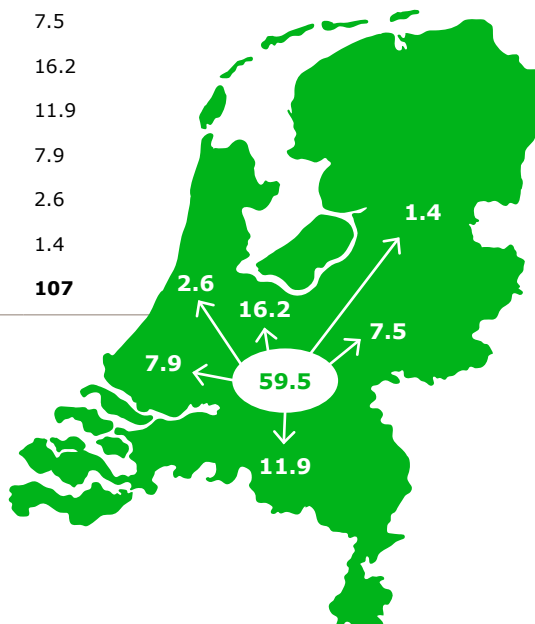
Kenmerken

Een goed opleidingsniveau dat aansluit bij de arbeidsmarkt en voldoende werkgelegenheid zijn vanzelfsprekend cruciale factoren die de leefbaarheid in Rivierenland positief beïnvloeden. Werkende mensen zijn namelijk tevredener met het leven dan niet-werkenden en dat verschil neemt alsmaar toe⁴².

Pendel

Banen van werknemers **woonachtig** in Rivierenland en werkzaam in:

*1000 banen	2014
Rivierenland	59.5
Gelderland overig	7.5
Utrecht	16.2
Noord-Brabant	11.9
Zuid-Holland	7.9
Noord-Holland	2.6
Rest van Nederland	1.4
Totaal	107

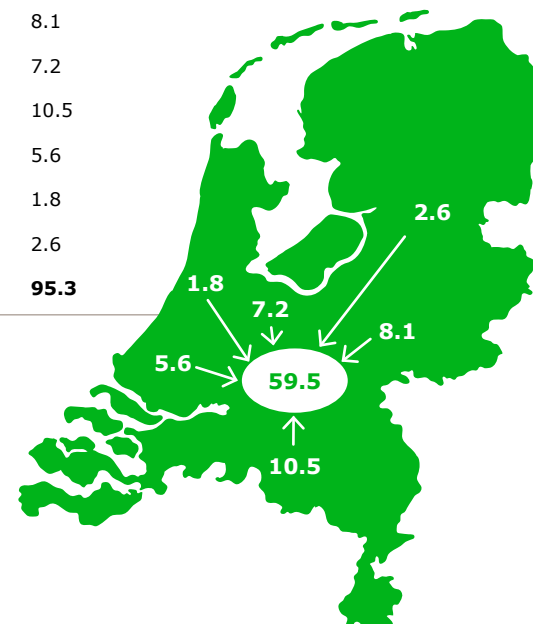

Werkgelegenheid

In Rivierenland wonen 107.000 mensen die een baan hebben. Daarvan werkt 56% in Rivierenland zelf. De rest werkt met name in de omringende regio's: Utrecht (15%), Noord-Brabant (11%), Gelderland (7%) en Zuid-Holland (7%). Rivierenland zelf biedt werk aan 95.000 mensen. 63% daarvan woont in Rivierenland zelf. De rest komt met name uit de regio Utrecht (15%) en Noord-Brabant (11%).

Banen van werknemers **werkzaam** in Rivierenland en woonachtig in:

*1000 banen	2014
Rivierenland	59.5
Gelderland overig	8.1
Utrecht	7.2
Noord-Brabant	10.5
Zuid-Holland	5.6
Noord-Holland	1.8
Rest van Nederland	2.6
Totaal	95.3

Bron: CBS Statline 2014

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid**
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Werkloosheid

Rivierenland 5,7%

Nederland 6,9%

In Rivierenland zijn er vooral veel banen in:

- overige zakelijke diensten (18.000),
- detailhandel(11.900),
- zorg & welzijn(11.000),
- industrie (10.900),
- groothandel(9.400).

Deze vijf sectoren zorgen samen voor 60% van de regionale werkgelegenheid.

Bron: Regio in Beeld. UWV, 2016

De werkloosheid ligt in Rivierenland gemiddeld iets onder het nationaal gemiddelde. Dit wordt vooral veroorzaakt doordat veel laagopgeleiden in Rivierenland relatief minder werkloos zijn in vergelijking met de rest van Nederland.

Vijf sectoren in Rivierenland zorgen samen voor 64% van de regionale werkgelegenheid⁴³. De speerpunten van de regio, zoals Agribusiness en Logistiek, zijn aan veel van deze sectoren gekoppeld. In het agrocomplex van Rivierenland werken totaal bijna 13.000 mensen en binnen het beroepsgoederenvervoer en logistieke dienstverlening zijn ruim 7.800 mensen werkzaam⁴⁴. Dit is ca. 20% van de regionale werkgelegenheid.

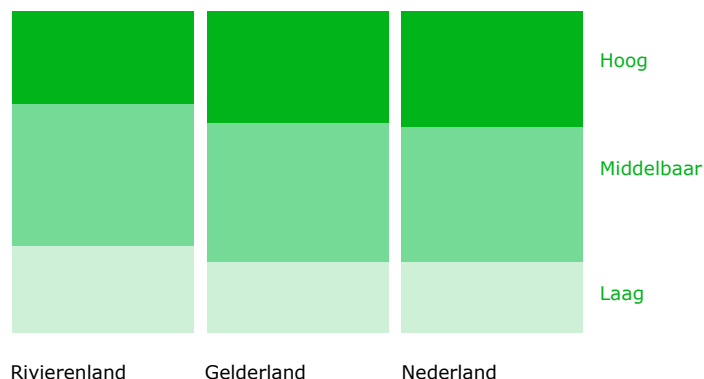
Opleidingsniveau

Het aandeel laagopgeleiden in de beroepsbevolking van Rivierenland is relatief groter dan het Gelderse en landelijke gemiddelde.

Hoogopgeleiden zijn relatief ondervertegenwoordigd in de regio.

Het opleidingsniveau stijgt wel, zowel landelijk alsook in Rivierland, met name bij vrouwen. Sinds 2005 is het percentage laagopgeleiden landelijk met 6% gedaald en het percentage hoogopgeleiden stijgt met 4%. Het opleidingsniveau van niet-westerse migranten stijgt ook, maar blijft achter bij autochtone Nederlanders⁴⁵.

Toch blijft het ondanks deze gunstige ontwikkelingen op de arbeidsmarkt voor veel mensen in Rivierenland moeilijk om aan (het) werk te komen. Denk hierbij aan langdurig werklozen, ouderen, lager opgeleiden en mensen met een arbeidsbeperking.

Bron: CBS Statline 2015

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 **Opleiding en werkgelegenheid**
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Trends

Veerkrachtige economie gevraagd

- De komende jaren gaat er in de Nederlandse economie veel veranderen. Er heerst optimisme bij de exporterende bedrijven, in bijvoorbeeld de maakindustrie en logistiek. In andere sectoren zal de crisis nog lang na-ijlen; denk aan de publieke sectoren als de zorg, waar door bezuinigingen het aantal arbeidsplaatsen afneemt. Een veerkrachtige arbeidsmarkt kan op dit soort veranderingen reageren⁴⁶. Beleid gericht op het vergroten van de veerkracht van arbeidsmarkten vergt een invulling op regionaal schaalniveau en niet een hoger schaalniveau, omdat regio's onderling sterk verschillen⁴⁷.
- Veerkracht van de economie kan bevorderd worden door beter onderwijs en betere regionale kenniscirculatie⁴⁸. In de focusgroepen werd de behoefte benoemd om als regio rondom de regionale maakindustrie (o.a. de agribusiness) meer te gaan samenwerken conform de filosofie van de 3-O's/Triple-helix. Het gaat dan niet alleen om samenwerking tussen de regionale partijen, maar ook met partners (zoals kennisinstellingen) buiten de regio. Daarmee kan een netwerk van bedrijven ontstaan die door samenwerking in een competitieve omgeving innovaties ontwikkelen en verwaarden.
- Door kennis en informatie te ontwikkelen, uitwisseling te bevorderen en door diverse initiatieven te ondersteunen, fungeren regionale clusters als innovatieve ecosystemen. Om succesvol te zijn, is voortdurende vernieuwing van het cluster belangrijk. Naast de wil om samen te werken, is ook cluster- en netwerkmanagement bepalend voor succes⁴⁹.

Aard van het werk verandert structureel

- In de veranderende werkomgeving spelen verschillende ontwikkelingen een rol, zoals flexibilisering, hogere arbeidsparticipatie, veranderende eisen voor nieuwe en bestaande functies, vergrijzing van de (beroeps)bevolking, meer werk in de dienstverlening en verdergaand gebruik van computers en robots.
- De eisen die werkgevers aan hun personeel stellen, veranderen daardoor. Economische administratieve beroepen op vooral laag en middelbaar beroepsniveau komen als gevolg van robotisering en automatisering steeds meer onder druk. Tegelijkertijd neemt de

vraag naar functies met meer technische en ICT-vaardigheden toe⁴³. Zo kan robotisering/automatisering op de langere termijn in de tuinbouw (o.a. ontwikkeling plukrobots voor groente en fruit) zorgen voor een verandering in de aard en omvang van het seizoensarbeid.

- Door deze veranderingen in werkgelegenheid kan er een discrepantie groeien tussen onderwijs en de arbeidsmarkt. Uit de focusgroepen bleek dat ondernemers en regionale onderwijsinstellingen samenwerken om de aansluiting met het bedrijfsleven te vergroten. Niet altijd lukt dat overigens tot tevredenheid en lopen ze tegen belemmeringen aan. Een voorbeeld is een aantal tuinders die leerlingen graag op hun eigen bedrijfslocatie les willen geven, maar dit alleen kan als dit een officiële leslocatie is en dit past niet binnen het bestemmingsplan.
- In de focusgroepen kwam ook naar voren dat het bij werkzoekenden ontbreekt aan vakmanschap, goede sociale vaardigheden, arbeidsethos en betrokkenheid bij de onderneming. In de agrosector willen ze graag met Nederlandstalige werknemers werken, maar zien in de praktijk dat deze minder gedreven en loyaal zijn aan het bedrijf dan werknemers uit Midden- en Oost-Europese landen.

Ultimaker in Geldermalsen. Foto: Hollandse Hoogte.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 **Opleiding en werkgelegenheid**
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Opkomst sociaal ondernemen

- In heel Nederland, maar ook in Rivierenland, zie je een toename van het aantal sociale ondernemingen. Deze bedrijven stellen het nastreven van een maatschappelijk doel boven de financiële doelstelling van het bedrijf. Veel sociale ondernemingen richten zich op thema's als re-integratie van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, milieu en sociale cohesie⁵⁰.
- Het bekendste voorbeeld van Rivierenland is Fairtrade Original. Maar er zijn ook kleinere ondernemingen, die je als een vorm van sociale onderneming zou kunnen zien, zoals burgerinitiatieven die leiden tot het opzetten van ondernemingen rond energie, gezondheid, vervoer, voedsel, leefomgeving en inkomenszorg. Deze zijn vaak georganiseerd in coöperaties en weer verenigd in een koepel, zoals stichting Dirk III.
- Sociale ondernemingen lopen tegen verschillende knelpunten aan doordat de systeemwereld van de overheid niet goed aansluit op het ondernemerschap. Zo is er te weinig experimenteertruimte om tegemoet te komen aan nieuwe ontwikkelingen dan wel wordt deze ruimte onvoldoende gebruikt. Daarnaast hebben (sociale) ondernemers vaak te maken met verschillende (beleids)onderdelen van de gemeente en daarmee verschillende loketten die niet goed op elkaar aansluiten⁵⁰.
- Uit de focusgroepen in Rivierenland volgde ook dat de ambities van ondernemers en overheid goed overeenkomen, maar zodra het concreet wordt, verzandt in de systeemwereld van de gemeente. Deze wordt als vastomlijnd, sectoraal en politiek-bestuurlijk complex ervaren.

Hoofdkantoor en magazijn van Fair Trade Original. Foto: Hollandse Hoogte.

Een leven lang leren komt moeizaam van de grond

- De tijd dat een werknemer na zijn startkwalificatie in zijn werkzame leven geen opleiding meer nodig had, is voorbij. Een leven lang leren is cruciaal voor een duurzame inzetbaarheid van werknemers over de volle breedte (employability, werkvermogen en vitaliteit) en voor elke leeftijd⁵¹.
- In de praktijk komt het leven-lang-leren nog nauwelijks van de grond, ondanks alle recente inspanningen en stimuli van het kabinet om duurzame inzetbaarheid te promoten en bevorderen. Het aandeel werkenden dat tussen de bedrijven door een cursus of opleiding volgt, blijft al jaren steken rond de 40%. De studie-uren worden met name door jongeren en 'betere' werknemers gedraaid. Juist de laagopgeleiden en zwakkere groepen, die bijscholing het hardst nodig hebben, komen er niet aan toe. Het gaat hierbij niet alleen om het aanleren van beroepsvaardigheden, maar vooral om sociale en werknemersvaardigheden⁵².

Gezondheid en arbeidsmarkt sterk verbonden

- Gezondheid is een belangrijk selectie criterium voor werkgevers. Kenmerken als uitstekend functioneren en leeftijd hebben minder impact op werkgeversbeslissingen over behoud van de werknemer dan diens gezondheid (uitgaande van dezelfde human capital-kenmerken)⁵³.
- Gezondheid is ook voor mensen zelf reden om niet te werken. Bijna een op de tien personen van 15-64 jaar zegt dat hun gezondheid hen belemmert bij het uitoefenen of verkrijgen van werk. Dit aandeel is vooral hoog onder bijstandontvangers (48%) en personen met een werkloosheidsuitkering (12%)⁵³.
- Ondanks een activerend arbeidsmarktbeleid blijven vooral de ontwikkelingen in de arbeidsdeelname van mensen met een gezondheidsbeperking zorgelijk. Terwijl het beleid beoogt een inclusieve arbeidsmarkt te realiseren, tenderen de deelnamecijfers van de afgelopen jaren naar een situatie die eerder lijkt op een 'survival of the fittest'⁵³. Wanneer het economisch beter gaat, zal er vermoedelijk ook voor mensen met een gezondheidsbeperking weer meer plek zijn op de arbeidsmarkt, maar dit blijft structurele aandacht vergen⁵³.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid**
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Opgaven

Het overbruggen van de afstand tussen de gevraagde en de genoten opleiding is een van de grootste uitdagingen in de huidige arbeidsmarkt. We constateren dat veel partijen uit de 'systeemwereld' in regio Rivierenland al met elkaar samenwerken om met name voor werkzoekenden (met een lage opleiding, beperkte werkervaring of een arbeidsbeperking) met begeleiding naar werk en duurzame participatie bezig zijn. We zouden daar een aantal aanvullingen op kunnen maken:

Zet in op een gezonde werknemer en gezonde werkomgeving

- Zet samen met bedrijfsleven, gezondheidsorganisaties en onderwijs in op gezonde werknemers en gezonde werkomstandigheden.
- Richt je niet alleen op mensen die niet zelfstandig het minimumloon kunnen verdienen, maar ook op die groep waar een slechte gezondheid een belangrijk motief is om niet deel te nemen aan de arbeidsmarkt.

Maak echt werk van leven lang leren

- Gemeenten kunnen werkgevers stimuleren hun werknemers te faciliteren om een 'leven lang' te leren, om daarmee een duurzame inzetbaarheid te bevorderen. Dit vraagt om investeringen in opleiding en employability voor met name laagopgeleide werknemers, die nu nauwelijks gestimuleerd worden zich op de werkvloer te ontwikkelen, en er zo voor kunnen zorgen dat hun vaardigheden aansluiten bij de toekomstige arbeidsmarkt.
- Breng in overleg met (agrarische) ondernemers in kaart hoe de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt verbeterd kan

worden. Bijvoorbeeld door belemmeringen in regelgeving op te lossen in gevallen waar ondernemers vastlopen in het experimenteren met nieuwe vormen van onderwijs.

Bouw bovenregionale netwerken volgens de triple-helix rondom de regionale economische speerpunten

- Een krachtige regionale economie biedt de beste basis voor werkgelegenheid. De regio zet daarvoor in op speerpunten Agribusiness, Logistiek en Recreatie en Toerisme. Zowel overheden als bedrijfsleven geven aan dat er behoefte bestaat om in de uitwerking van deze speerpunten meer in triple-helix, of zelfs quadruple of penta¹-helix te gaan samenwerken en daarmee de lokale energie en innovatiekracht te verbinden met het bovenregionale en zelfs internationale netwerken.
- Naast de wil van de verschillende partners om samen te werken, vergt dit ook een experimenteerplaats of platform voor de netwerkpartners om met elkaar te ontdekken, oefenen en samenwerking te ontwikkelen (zgn. lerende ecosystemen⁵⁴).

Investeer in ontwikkeling sociaal ondernemerschap

- Sociaal ondernemerschap kan een belangrijke bijdrage leveren aan de leefbaarheid in regio Rivierenland en is daarom relevant om verder te ontwikkelen. Dit kan door vraagstukken met deze ondernemers te agenderen en sociale ondernemingen te faciliteren, onder andere door het wegnemen van belemmeringen in regelgeving (experimenteerruimte), het vergroten van kennis, het bieden van ondersteuning bij impactmeting en het kritisch kijken naar de rol van de overheid als inkoper⁵⁰.

¹ In de Quadruple Penta Helix wordt de samenwerking tussen overheden, bedrijfsleven en kennisinstellingen verbreed met het maatschappelijke middenveld en/of de burgerinitiatieven. Innovatie is een steeds interactiever en complexer proces geworden, waarin ook de samenleving een belangrijke rol speelt. Allereerst omdat democratie een bepalende factor is in het scheppen van de condities voor innovatie. Maar ook omdat het betrekken van bewoners, sociale ondernemers en burgerinitiatieven bij de ontwikkeling van nieuwe kennis en innovaties een steeds grotere rol speelt.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 **Opleiding en werkgelegenheid**
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

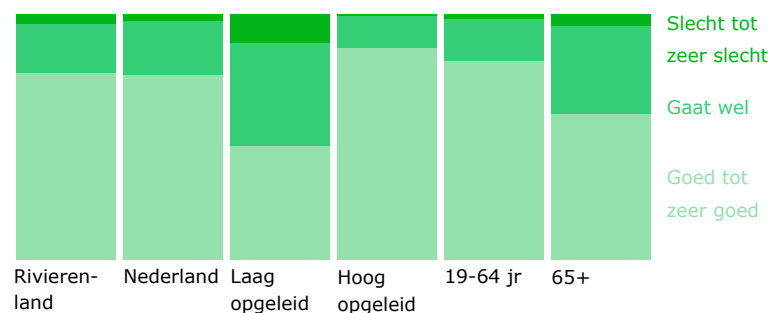
5 Zorg en gezondheid

Kenmerken

In Nederland gaat het gemiddeld goed met de volksgezondheid. De levensverwachting neemt toe dankzij medische en preventieve zorg⁵⁵. Wel blijven er hardnekkige gezondheidsverschillen tussen lager- en hogeropgeleiden. De ontwikkelingen in Regio Rivierenland wijken daar niet van af.

Ervaren gezondheid

Driekwart van de inwoners in Rivierenland ervaart de eigen gezondheid als goed tot zeer goed. De ervaren gezondheid van mensen neemt af met de leeftijd.

Bron: Volwassenen- en ouderenmonitor GGD Gelderland-Zuid, 2014.

Gezondheidsproblemen en sociale problematiek

Bij laagopgeleiden komen gezondheidsproblemen veel meer voor dan bij hogeropgeleiden, met uitzondering van alcoholgebruik. Bij lageropgeleiden is sprake van een lagere levensverwachting (bij geboorte en in goede gezondheid) in vergelijking met hogeropgeleiden. Hogeropgeleiden hebben doorgaans een gezondere levensstijl⁵⁵.

Bron: Volwassenen- en ouderenmonitor GGD Gelderland-Zuid, 2014.

Top 5 problematiek

- 1 Financiële problemen (schulden, moeite met rondkomen)
- 2 Psychiatrische en psychosociale problemen
- 3 Sociaal isolement; eenzaamheid en klein sociaal netwerk
- 4 Alcoholverslaving en middelengebruik
- 5 Relatie- en gezinsproblemen (echtscheidingen en opvoedvragen)

Bron: sociale wijkteams Rivierenland, 2016

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 **Zorg en gezondheid**
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Sociale wijkteams komen nauwelijks toe aan preventieve zorg

- In veel gemeenten zijn sociale wijkteams opgericht als eerste aanspreekpunt in de wijk voor zorg, ondersteuning en activering. Het concept is nog in ontwikkeling. Zo delen veel gemeenten dezelfde ambitie om via sociale (wijk)teams dichter bij de burger te komen (nabijheid) en is de belangrijkste doelstelling om zwaardere zorg te voorkomen en een integrale aanpak van multiproblematiek te organiseren⁵⁶.
- De wijkteams zijn ook gericht op preventie, maar dat aspect komt nog weinig van de grond⁵⁷. In Rivierenland is dit herkenbaar. Uit de focusgroepen komen signalen dat de wijkteams zo druk zijn met curatieve werkzaamheden dat ze nauwelijks toekomen aan een meer preventieve inzet om escalatie en daarmee maatschappelijk hogere kosten te voorkomen.

Vrijwilligers helpen in een verzorgingshuis in Geldermalsen.
Foto: William Hoogteyling.

Toename kwetsbare inwoners, chronische ziekten en mensen met psychische problemen

- Het aantal mensen met een chronische ziekte zal naar verwachting toenemen. Dit komt door de vergrijzing, maar ook omdat veel (chronische) ziekten eerder opgespoord en effectiever behandeld worden – en zieken daardoor langer leven. Overigens voorzien deskundigen een daling van het aantal chronisch zieken als de positieve leefstijl (minder drinken en roken) van jongeren zich voortzet⁵⁸.
- Steeds meer mensen met psychische problemen melden zich bij de huisarts of worden gesignaleerd door de sociale wijkteams⁵⁹. Deze toename kan verschillende oorzaken hebben. Zo neemt dementie toe (met name als gevolg van de vergrijzing van de bevolking). Daarnaast worden de toenemende werkdruk, mantelzorg en complexiteit van de maatschappij als belangrijke oorzaken genoemd. Het SCP noemt dit 'combinatiedruk'.
- Er is sprake van een toename van kwetsbare burgers (weinig inkomen, lage opleiding, geen werk, slechte gezondheid) die vaak ook met multiproblematiek te maken hebben (echtscheiding, schulden, verslaving en sociaal isolement). Dit is niet willekeurig verdeeld over de bevolking, maar met name bij eenoudergezinnen, niet-westerse migranten en huishoudens in achterstandswijken⁴⁵.
- In de focusgroepen werd nadrukkelijk aangegeven dat er vaak meerdere personen geraakt worden in geval van een crisissituatie. Denk bijvoorbeeld aan een vechtscheiding waar kinderen de dupe van kunnen worden, of het effect op een partner als de ander aan een psychiatrische stoornis lijdt. Dat kan weer tot kosten elders in het zorgdomein of op andere plaatsen in de samenleving leiden.
- Door toename van ouderen en chronisch zieken in combinatie met het overheidsbeleid om mensen vaker en langer zelfstandig thuis te laten wonen en leven, zullen met name in de 'care' de veranderingen groter worden. Er zal een toenemende vraag naar verzorging zijn en de diversiteit in vorm van verzorging zal toenemen (professioneel en informeel)⁵⁶.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 **Zorg en gezondheid**
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Schaalvergroting en -verkleining vinden naast elkaar plaats in de zorg

- Er vindt naar verwachting verdere opschaling plaats bij de eerste-lijns- en tweedelijnszorg. De praktijk waar meerdere huisartsen en ook andere eerstelijns verzorgenden samenwerken, komt op. Ook ziekenhuizen schalen op – waarbij er tegelijk decentrale posten in de regio ontstaan. Het idee is dat opschaling en specialisering tot kwaliteitsverbetering en lagere kosten leiden⁵⁶.
- In de focusgroep gaven zorgorganisaties aan dat in Rivierland de aantallen van specifieke problemen per gemeente soms klein zijn, wat noodzaakt tot meer samenwerking tussen gemeenten in de aanpak. Instellingen als de GGD en SMTR kunnen regionale samenwerking stimuleren, maar zijn hiervoor afhankelijk van de wil van iedere gemeente om op dit vlak samen te werken.
- Er zijn in toenemende mate zorgen bij burgers dat, door opschaling in de zorg, patiënten en verzorgers op steeds grotere afstand komen te staan van de overheid en zorgorganisaties, zowel op het gebied van de toenemende bureaucratie alsook dat de zorg (fysiek) te ver weg aangeboden wordt in de toekomst⁵⁶.
- De decentralisaties in het sociale domein geven kansen om het anders, minder bureaucratisch en meer divers in te richten. Naast de wijkteams die door de systeemwereld worden ingericht ontstaan lokaal initiatieven met nieuwe spelers, zoals zorgcoöperaties, zorgboerderijen of zorghotels (Van der Valk Hotel Tiel), die een belangrijke aanvulling vormen op het normale 'aanbod' aan zorg.

Omgevingswet biedt kansen om gezondheid te verbinden met de fysieke inrichting van de leefomgeving

- Er is de laatste jaren veel aandacht voor de positieve effecten van de natuur op de gezondheid van mensen, en ook breder: aandacht voor de impact van de fysieke leefomgeving op de mens. Een natuurlijke omgeving kan op verschillende manieren bijdragen aan de gezondheid van de mens⁶⁰, van kinderen tot ouderen. Natuur kan bijdragen aan herstel van stress, geeft minder angststoornissen, het kan aanzetten tot sociaal contact, het kan bijdragen aan een optimale ontwikkeling van kinderen, het kan persoonlijke ontwikkeling en zingeving bevorderen en het kan stimuleren tot bewegen⁶¹.

- De nieuwe Omgevingswet biedt mogelijkheden om een koppeling te maken tussen gezondheid en de fysieke leefomgeving in de ruimtelijke besluitvorming. Gemeenten kunnen het bevorderen van gezondheid via de inrichting van de fysieke leefomgeving een integrale plek geven in hun omgevingsvisie en plan. Dit gaat niet alleen om het beperken van gezondheidsschade, zoals uitstoot van schadelijke stoffen of geluidshinder, maar om een stimulans de leefomgeving zodanig in te richten dat gezond gedrag, functioneren en sociale veiligheid worden bevorderd.

De inrichting van de ruimte kan beweging stimuleren, of juist belemmeren, zoals hier bij een basisschool in Geldermalsen. Foto: William Hoogteyling.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid**
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Opgaven

De gezondheid van mensen bevorderen en chronische ziekten voorkomen door een integrale aanpak in de omgeving waarin mensen wonen, werken, leren en leven is het doel van het gezondheidsbeleid van de rijksoverheid de komende jaren⁶². Deze integrale aanpak worstelt met de wijze waarop de zorg momenteel beleidsmatig is uitgewerkt; veel beleid gaat nog uit van enkelvoudige vraagstukken die door aan te wijzen partijen op een enkelvoudige wijze worden aangepakt. Kortom: verkokerde regelgeving en budgetten, hetgeen niet aansluit bij de beoogde integrale aanpak. Het is echter te eenvoudig om te zeggen dat opheffen van de bureaucratisering de oplossing voor dit probleem is. Op een aantal fronten kan de systeemwereld in Rivierenland hier uitwerking aan geven:

Investeer in mensen in een 'tussenfunctie'

- Er is ruimte nodig om te investeren en te bouwen aan samenwerkingsrelaties in de zorg. In plaats van wantrouwen moet er vertrouwen georganiseerd worden. Daarvoor zijn mensen nodig die hun werk doen op het grensvlak van de eigen organisatie en andere partijen in een netwerk, zoals de wijkmanager in de diverse gemeenten en de gezondheidsmakelaars van de GGD Gelderland-Zuid. Dit noemen we grenswerkers of mensen in een 'tussenfunctie'. Ze opereren minder vanuit het systeem en meer vanuit de individuele zorgbehoeften van de inwoners en houden continu de focus op 'het verbeteren van de gezondheid en het welbevinden van de bewoners'.
- Steeds is de meerwaarde het leggen van verbindingen en het inbrengen van perspectieven die nergens anders een plaats kunnen vinden in de organisatie⁶³.

Werk samen op het gebied van preventie en gezondheidsbevordering en welbevinden

- Voor een toenemende groep inwoners zal gezondheidsbeleid niet meer om genezing gaan, maar zorgen dat mensen gelukkig zijn en in de maatschappij een rol kunnen blijven spelen. Om

het welbevinden van mensen te vergroten, is gezondheidsbevordering de sleutel. Deze beleidslijn is in veel opzichten nog in ontwikkeling. De gemeente heeft hierin de regie, maar regionale samenwerking en samen met andere partners is wenselijk. Het beleid moet daarbij ingebed zijn in een breder beleid en worden vormgegeven met zorgverzekeraars en zorgverleners, zowel over het vormgeven van voorzieningen en netwerken dicht in de buurt als over afstemming van taken op het gebied van preventie⁶⁴.

- Invulling geven aan het bevorderen van gezondheid en welbevinden vraagt om een koppeling van het fysieke en sociale domein, iets waarvoor de nieuwe Omgevingswet een geschikt middel is om dit in de praktijk, samen met de inwoners van Rivierenland, uit te werken.
- Betrek ook andere actoren dan de traditionele zorgsector hierbij, zoals scholen, supermarkten, sportverenigingen en bedrijven. De overheden in Rivierenland kunnen deze partijen bij elkaar brengen en mobiliseren rond een gemeenschappelijke maatschappelijke ambitie. Een voor de hand liggend voorbeeld voor Rivierenland is wellicht de inzet van het Fruitpact bij het bevorderen van eten van fruit, bijvoorbeeld in samenwerking met de GGD en de scholen in Rivierenland.

Geef de professionals uit zorgorganisaties expliciet de taak om lokale burgerinitiatieven te ondersteunen

- Veel zorginitiatieven lopen al in de wijk, dorp, gemeente of regio. Maak gebruik van de kracht die hier al aanwezig is, stimuleer deze en versterk deze door samenwerking en kennisuitwisseling. Denk daarbij ook aan de wijze waarop de informele zorg (vaak onder de radar van de systeemwereld) ondersteund kan worden door professionals. Zo geeft Sociaal Cultureel Planbureau aan: 'Een verbetering zou kunnen zijn, dat organisaties hun beroepskrachten expliciet de taak geven in tijd en in deskundigheid om mantelzorgers te ondersteunen.'⁶⁵

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid**
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

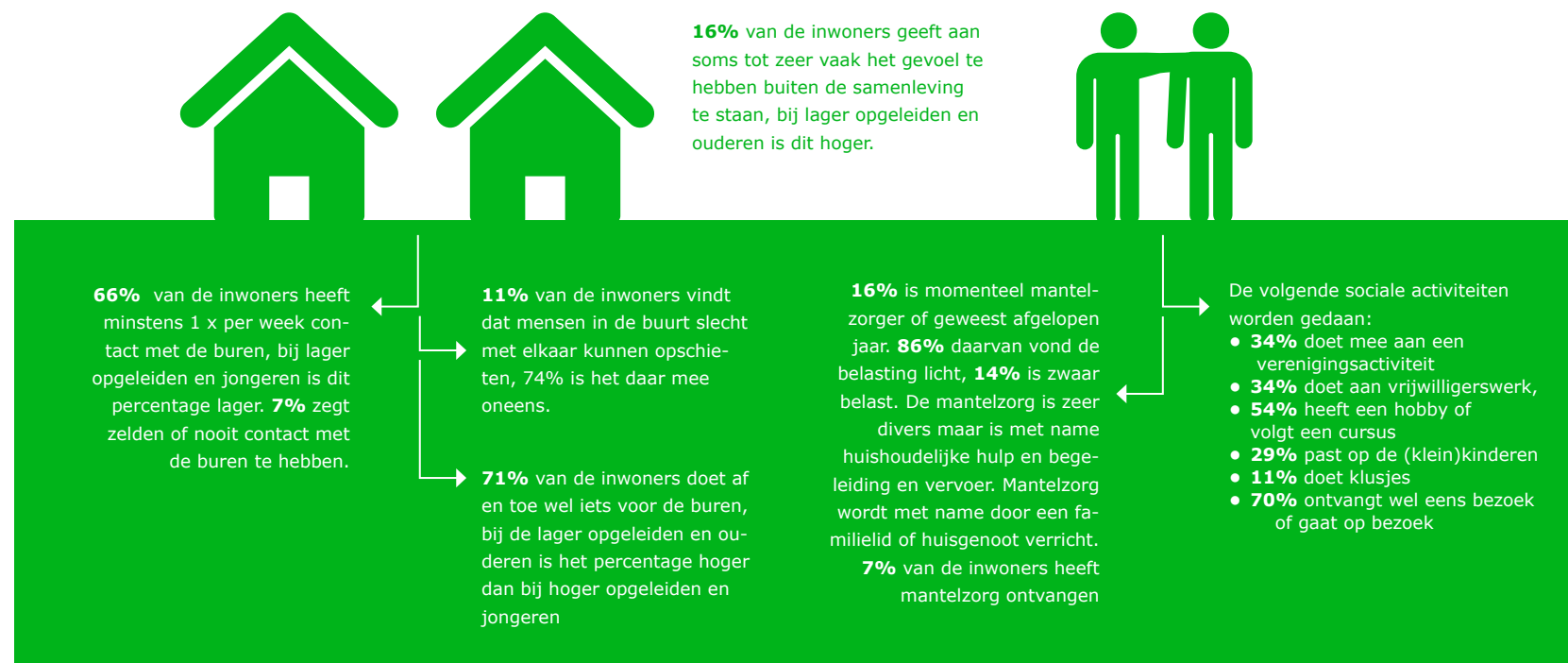
6 Sociale cohesie en burgerkracht

Kenmerken

Sociale cohesie en lokale binding

Sociale cohesie is een belangrijke factor voor het ontstaan van organisatiekracht in gemeenschappen en dus voor het ontstaan van informele zorgnetwerken, coproductie voor de inrichting van buurten en dorpen en betrokkenheid van mensen die in de regio wonen, werken, leven. Naast sociale cohesie is lokale binding belangrijk voor de vrijwillige inzet van bewoners voor lokale doelen.

De mate waarin inwoners participeren verschilt tussen gemeente onderling maar weinig, blijkt uit empirisch onderzoek van Sociaal en Cultureel Planbureau bij vijf gemeenten in Nederland⁶⁶. Ongeveer twee op de vijf inwoners doen vrijwilligerswerk en ongeveer een op de vijf heeft zich de afgelopen twee jaar ingespannen voor de eigen leefomgeving.

Bron: Volwassenen- en ouderenmonitor GGD Gelderland-Zuid, 2014.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht**
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Trends

Meer sociale en culturele binding, meer inzet voor lokale doelen

- De functionele binding met lokale leefomgeving is beperkt. De meeste bezigheden van dorpsbewoners vinden buiten het dorp plaats, laten landelijke cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau⁶⁷ zien. De meeste bewoners doen hun boodschappen overwegend buiten het dorp (58%), bezoeken horeca vooral buiten het dorp (67%) en werken op meer dan 5 kilometer afstand van de eigen woning (73%).
- Ook het sociale netwerk van de meeste dorpsbewoners bevindt zich overwegend buiten het dorp, maar er zijn wel veel bekenden in het dorp die ze om hulp kunnen vragen. Met name de oudste dorpsbewoners (75+) zijn meer aangewezen op het dorp en hebben minder sociale contacten⁶⁷.
- Wie veel sociale binding heeft met dorpsgenoten, zet zich vaker in voor verschillende lokale doelen. Groepen met minder sociale

Natuurfeestdag basisschoolleerlingen Culemborg. Foto: William Hoogteyling.

binding dan anderen zijn jongeren, nieuwe bewoners, hogeropgeleiden en bewoners met financiële beperkingen⁶⁷.

- Bewoners die een landschappelijke binding hebben tonen vooral inzet voor de omgevingskwaliteiten als natuur en landschap⁶⁷.

Fysieke omgeving draagt bij aan sociale cohesie

- Condities die van invloed zijn op de sociale cohesie in de buurt zijn 1) het aantal ontmoetingsplekken, 2) laagdrempeligheid van contacten tussen bewoners en 3) de motivatie van bewoners om te investeren in relaties in de buurt⁶⁸.
- De eerste twee condities kunnen direct worden beïnvloed door fysieke ingrepen, waaronder aanleg, inrichting of verbetering van groen in de buurt.
- Groen draagt bij aan meer contacten tussen buurtbewoners, die meestal leiden tot meer wederzijds begrip, waardering, uitwisseling en soms ook tot aanpassing van normen en waarden. Een observatie daarbij is dat activiteiten buiten meer impact (lijken te) hebben op de sociale cohesie in een buurt dan activiteiten die binnen plaatsvinden, bijvoorbeeld in een buurthuis. Dit komt omdat deze activiteiten zichtbaarder zijn voor de buurt en daardoor laagdrempeliger voor contacten met buurtgenoten⁶⁸.

Initiatieven burgers en bedrijven leiden tot oplossingen met veel draagvlak

- Initiatieven van onderop worden de komende jaren steeds belangrijker. Voor gemeenten is het een zoektocht om de juiste houding te vinden rond deze initiatieven. De initiatieven bieden volop mogelijkheden voor gemeenten, maar vergen ook tijd en inspanning. Hoe meer een gemeente openstaat voor een bottom-up-initiatief en hoe directer de gemeente een initiatief kan ondersteunen, hoe meer bottom-up-initiatieven in de gemeente ontstaan⁶⁹.
- Burgerinitiatieven komen daar tot stand waar de sociale relaties goed zijn, waardoor burgers zich organiseren en samen initiatieven nemen, die ze alleen niet van de grond zouden krijgen. Dit wordt het sociaal kapitaal genoemd. Niet in alle kernen in het buitengebied is sprake van voldoende sociaal kapitaal. Als het sociaal kapitaal en de sociale samenhang minder worden, raakt burgerpar-

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht**
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

ticipatie soms in de knel. Dat gaat ten koste van vooral kwetsbare burgers en ouderen. Zij hebben minder mogelijkheden om zelf actief te zijn en hebben de meeste behoefte aan hulp⁷⁰.

- Het samenspel tussen gemeenten en burgerinitiatieven kan op verschillende manieren vormgegeven worden en kan per thema en lokale context verschillen. Het is een uitdaging om de verschillende taken en rollen goed met elkaar in verbinding te laten zijn. Deze taken en rollen kunnen in de ontwikkeling van een initiatief veranderen, waardoor burgerparticipatie bijvoorbeeld verandert in cocreatie. Het kunnen inspelen op deze dynamiek kan alleen als gemeenten voldoende op deze veranderingen kunnen inspelen, ook wel responsief en adaptief vermogen genoemd⁷¹.
- Uit de focusgroepsbijeenkomst in Rivierenland komt het samenspel tussen gemeenten en het burgerinitiatief veelvuldig naar boven. Genoemd zijn:
  - onduidelijke verdeling van rollen en verantwoordelijkheden tussen gemeente en initiatiefnemers;
  - gebrek aan gedeeld eigenaarschap;
  - belemmerende wet- en regelgeving;
  - complexiteit van het politiek-bestuurlijke spel;
  - niet ingaan op lokale wensen vanwege het strak handhaven van het gelijkheidsbeginsel;
  - gebrek aan (uitwisseling van) kennis en ervaring.

Verenigingsleven van groot belang voor de leefbaarheid

- Het verenigingsleven in kleine kernen staat onder druk, maar weet zich door de zelforganisatie meestal langer staande te houden dan bijvoorbeeld onderwijsvoorzieningen of winkels. Verenigingen die onvoldoende weten in te spelen op de veranderende wensen van de inwoners verliezen hun positie in de gemeenschap en hiermee op termijn ook hun bestaansrecht⁷². De inwoners kiezen dan voor andere verenigingen buiten de dorpsgrenzen, of voor andere activiteiten. Zij identificeren zich niet meer met de sportvereniging en geven de voorkeur aan andere plekken om elkaar te ontmoeten.
- In Rivierenland zie je sportverenigingen zich steeds meer verbreden tot dorpsgerichte verenigingen, zoals voetbalclubs die ook 's middags na schooltijd trainingen geven in plaats van 's avonds en daarmee meteen als kinderopvang fungeren.
- Aandachtspunt in Rivierenland is de constatering in de focusgroe-

pen dat het inspelen op de veranderende wensen niet altijd gemakkelijk verloopt. In verenigingsbesturen zitten veelal ouderen die vaak gevormd zijn door oude dorpsrivaliteit e.d. Jongeren, die veelal een groter netwerk buiten het dorp hebben, zouden wel in het bestuur willen, maar doen dat niet omdat ze vooruit willen en niet tegengehouden willen worden door de oudere generatie.

Weinig handen voor zelfsturing in kleine gemeenschappen

- Het SCP benadrukt dat er in regio's met kleine dorpsgemeenschappen aandacht moet zijn voor te hooggespannen verwachtingen rond burgerinitiatieven. Plattelandsbewoners krijgen onder meer taken toegeschoven voor het beheer van dorpsvoorzieningen, natuur en de zorg voor elkaar. Binnen de kleine gemeenschappen is een beperkt aantal schouders dat de initiatieven kan dragen. Daardoor zullen actieve bewoners moeten kiezen, en daarmee kunnen voorzieningen en andere collectieve zaken verdwijnen. Denk daarbij aan zaken die belangrijk zijn voor de leefsituatie van ouderen en andere kwetsbare groepen in de dorpsbevolking⁶⁶.

Verenigingen, zoals FC Lienden, spelen een belangrijke rol.

Foto: Gerald van Zanten.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 **Sociale cohesie en burgerkracht**
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Opgaven

De energie die de inwoners in de dorpen en wijken van Rivierenland samen weten te genereren, zorgt voor een sfeer van verbondenheid en saamhorigheid. Op welke wijze inwoners dat doen, zal zeer verschillen per dorp en per groep inwoners. Dat betekent dat er geen 'one size fits all'-oplossingen zijn voor Rivierenland. Wat in de ene kern werkt, hoeft elders niet te werken. Ook de problematiek kan totaal verschillend zijn. Dit geldt natuurlijk niet alleen voor de kernen, maar ook voor de verschillende wijken met grootstedelijke problematiek van bijvoorbeeld Tiel, Zaltbommel, Culemborg en Geldermalsen. Hoewel sociale cohesie vooral vanuit de inwoners zelf komt, kan de overheid/systeemwereld hier nog wel degelijk een bijdrage aan leveren, door de omstandigheden te creëren waarin het aangaan van sociale ontmoeting(en) wordt bevorderd.

Van elkaar leren en vertrouwen in samenwerking opbouwen

- Dorp- en wijkbewoners staan overwegend positief ten opzichte van de lokale participatiesamenleving. Actieve inbreng van inwoners leidt tot beleid dat beter aansluit bij wat mensen willen in hun leefomgeving. Een meerderheid vindt echter dat de systeemwereld hier een belangrijke rol in moet blijven spelen. In combinatie met de drukke levens van de huidige generatie, lijkt het niet waarschijnlijk dat er veel bewoners zullen zijn die zelf tijdrovende klussen op zich nemen. Dat betekent dat de systeemwereld naast 'loslaten' vooral ook gericht moet zijn op verbinden.
- De systeemwereld kan daar verschillende rollen in pakken. Welke het geschiktst is, zal men 'lerenderwijs' met elkaar moeten ondervinden en is sterk afhankelijk van de lokale samenstelling van inwoners.

- Uit de focusgroep met verenigingen en burgerinitiatieven bleek dat ze samen over veel kennis en kunde beschikken in het tot een succes brengen van het burgerinitiatief. Vooral op het punt van samenwerking met de gemeente kunnen ze veel van elkaar leren en elkaar ook adviseren. Net als de gemeenten kunnen zij ook in een lerend netwerk de kwaliteit en professionaliteit van de initiatieven vergroten. Een dergelijk lerend netwerk ontstaat niet vanzelf. Hier zou de regio een rol in kunnen hebben, door burgerinitiatieven en het verenigingsleven samen te brengen om zo vruchtbare samenwerkingen te stimuleren.

Verbreed het sociale netwerk door aanspreken van het sluimerend potentieel

- Gemeentebestuur is vooral gericht op de bestaande netwerken in dorpen te versterken. Dit soort maatregelen draagt maar in beperkte zin bij aan de sociale vitaliteit van een dorp. De personen die deel van deze netwerken uitmaken, zijn immers al sociaal verbonden en zetten zich ook al vaak ergens voor in⁴⁰. Om meer mensen bij het dorpsleven te betrekken, kan de gemeente zich beter richten op het uitbreiden van sociale netwerken. Deze nieuwe contacten brengen ook vaak nieuwe vaardigheden.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht**
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

7 Big data en monitoring

Kenmerken en trends

Big Data wordt in toenemende mate belangrijk in onze maatschappij. Mensen, machines en apparaten zijn in staat aan de lopende band data te creëren en dit met elkaar uit te wisselen via het internet. Dit levert een enorme hoeveelheid data op. Door gegevens uit verschillende bronnen op een slimme manier met elkaar te combineren, kunnen we waardevolle nieuwe inzichten krijgen of trends ontdekken. Ook overheden verkennen de mogelijkheden in hoeverre gebruik van data meerwaarde kan bieden op het gebied van veiligheid, het sociaal en fysiek domein, mobiliteit en duurzaamheid?

Van 'open data' naar 'linked' data

De voorbeelden zijn vooral gericht op het ontsluiten van allerlei beschikbare 'open' databronnen zoals de statistieken van CBS, een aantal Basisregistraties van de overheid² en aanvullende onderzoeken van diverse instanties zoals de GGD. Op dit moment zijn veel van deze databronnen (nog) niet aan elkaar te koppelen. Het streven van overheden is een steeds verdergaande koppeling van deze databronnen, waarbij vooral een koppeling van Basisregistraties met de gegevens van het CBS een grote winst te behalen is. Als dat lukt, dan is er sprake van 'linked' data.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring**
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

Zodra gegevens beschikbaar zijn komt al snel de vraag om ontwikkelingen te monitoren. Bekende voorbeelden zijn criminaliteitscijfers en werkgelegenheid. Om in gegevens trends in de tijd kunnen volgen is het van belang dat de verzameling van de gegevens telkens op exact dezelfde wijze plaatsvindt. Vervolgens is een statistische analyse nodig op deze trends om te bepalen of een trend op toeval berust of een werkelijke verandering is. Een toename van de criminaliteit van één procent kan gemakkelijk binnen de statistische variatie van de gegevens liggen waardoor het niet mogelijk is om te spreken over een toename.

Linked data combineren met Big data

Met name voor marketingdoeleinden wordt door commerciële partijen in toenemende mate gegevens van mensen verzameld, bijvoorbeeld via smartphone apps, of via gegevens over hun gedragingen op internet. De volgende uitdaging is om deze Big data te koppelen, met de gestructureerde (open) gegevens van overheden. Een voorbeeld zijn gegevens die telecomproviders verzamelen zo bewerken dat ze informatie geven over de mobiliteit van inwoners om deze vervolgens te koppelen aan overheidsinformatie over infrastructuur en openbaar vervoer, om zo gerichte beleidsinterventies te kunnen plegen. Maar het kan ook gaan over gegevens van banken of zorgverzekeraars. Ook wordt crowdsourcing steeds meer toegepast; de gegevens worden verzameld door het inzetten van een zo groot mogelijke groep mensen.

Ispex project

Een bekend voorbeeld van crowdsourcing is het Ispex project⁷³, waarbij mensen gevraagd werden met hun smartphone fijnstofmetingen te doen. Zo werden in één dag meer dan 6000 metingen in heel Nederland verzameld.

HappyHier

Een ander voorbeeld, is onderzoek naar het welbevinden van mensen in relatie tot de omgeving waarin ze verkeren is in 2016 uitgevoerd

door Wageningen Environmental Research, met de HappyHier app⁷⁴. Hieraan hebben meer dan 4000 mensen meerdere keren per dag op hun smartphone ingevuld hoe gelukkig ze zijn. Gegevens die in een analyse gekoppeld worden aan de plek waarop ze zich op dat moment bevonden.

VNG/KING startte een inventarisatie en kwam interessante projecten tegen waarmee gemeente experimenteren⁷⁵.

Big Data (nog) niet altijd bruikbaar

Bij het gebruik van Big data zijn drie zaken van belang. De eerste is de Wet bescherming persoonsgegevens die de bescherming van privacygevoelige informatie regelt, op het moment dat overheden instellingen en bedrijven die gegevens verzamelen en gebruiken. Veel gegevens over het welbevinden van mensen, bijvoorbeeld over hun gezondheid of financiële situatie vallen onder deze wetgeving. Partijen die deze gegevens beheeren zijn verplicht hiervan melding te doen bij de Autoriteit Persoonsgegevens en daarbij aan te geven hoe ze de privacy van mensen waarborgen.

Daarnaast zijn gegevens niet altijd te gebruiken zonder kennis over de context waarin de gegevens verzameld zijn en wat de beperkingen van de data zijn. Daarnaast zijn correlaties uit de data niet altijd eenduidig of afhankelijk van de context. Zo werd in de focusgroepen een voorbeeld gegeven van een wijk waar in één jaar veel meer huiselijk geweld werd geregistreerd. Dit bleek veroorzaakt te worden door een huisarts die hier veel aandacht aan besteedde en hierdoor meer patiënten, ook uit andere delen van de gemeente, naar zich toe trok. Dit voorbeeld illustreert dat het meten van trends, zonder die te combineren met achterliggende kennis over de praktijk tot verkeerde conclusies kan leiden.

Ten derde zijn de verschillende partijen die de gegevens, vaak voor eigen doeleinden, verzamelen niet altijd bereid deze te delen met anderen.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring**
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

⁷⁴De Rijksoverheid zet steeds meer in op het openbaar beschikbaar stellen van verschillende databronnen. Eenmalig ingewonnen gegevens kunnen dan voor meerdere doelen en door meerdere partijen vrij gebruikt kunnen worden, om maatschappelijke meerwaarde te creëren. De open data van de rijksoverheid zijn deels wettelijk verankerd in de vorm van 'basisregistraties', waarin de inwinning, kwaliteit en verstrekking van de gegevens wettelijk is geregeld.

Opgaven

Regio Rivierenland gebruikt al verschillende databronnen. Zo worden algemene cijfers over Rivierenland verzameld via de Regiobarometer. Cijfers over gezondheid en welbevinden op wijk- en buurtniveau worden bijvoorbeeld door de GGD Gelderland-Zuid verzameld. Gemeenten verzamelen zelf ook gegevens voor eigen gebruik, bijvoorbeeld via de Gemeentelijke Basisadministratie, maar ook via gerichte projecten, zoals leefbaarheid enquêtes of gebruik van gegevens over kredietregistratie.

Experimenteer met mogelijkheden Open en Big Data

Om nog meer zicht te krijgen in de mogelijkheden van Big Data binnen de beleidsprocessen van de overheid en de bevindingen van haar inwoners kan in Regio Rivierenland geëxperimenteerd worden³. Kant en klare oplossingen zijn niet voorhanden en er zal lerende wijs via trial en error kennis opgedaan moeten worden. Belangrijk daarbij is dat niet in eerste instantie de tool en data centraal moet zijn, maar vooral welk vraagstuk je ermee wilt aanpakken en hoe je om dient gaan met de interpretatie van de data.

Combineer data met lokale kennis

Even zo belangrijk is dat het gesprek met elkaar gevoerd wordt over duiding van de data en de analyse. Met mensen vanuit beleid, praktijk, onderzoek en informatiemanagement brengen je in kaart welke kansen zij zien, welke gegevens zij zouden willen combineren. Op die manier ontstaat een gesprek over de betekenis van waargenomen correlaties, en er komen nieuwe vragen op. Een voorbeeld zijn de bijeenkomsten die de GGD Gelderland-Zuid organiseert rond de dorps- en wijkprofielen, waarbij met betrokkenen dienstverleners uit de wijk wordt besproken wat de

achterliggende oorzaken kunnen zijn van de cijfers uit het wijkprofiel. Op die manier kunnen de gegevens helpen een gerichte interventies te kunnen inzetten.

Twee voorbeelden om concreet in Regio Rivierenland verder op te pakken:

1.

Een 'early-warning' systeem, waarbij de informatie die bijvoorbeeld in de dorps- en wijkprofielen van de GGD Gelderland-Zuid verder uitgebreid wordt met informatie over schulden, huurachterstanden, schooluitval, inkomen, klachtenregistratie, openbaar groen, verkeersovertredingen etc op dorps, wijk of zelfs straatniveau. Daaraan kunnen de waarnemingen van jeugd-, welzijnswerkers en politie aan te gevoegd worden. Vervolgens kan met deze data worden bekeken welke onderliggende factoren daar de oorzaak van zouden kunnen zijn (ter inspiratie: Smartkubus Almere⁷⁶).

2.

Mobiliteit op maat, waarbij nieuwe vormen van voorzieningen voor openbaar vervoer afgestemd wordt op de behoeften van de inwoner. Met name voor jongeren en ouderen zijn afhankelijk van deze vormen van mobiliteit. Met behulp van Big Data is het enerzijds mogelijk om verplaatsingspatronen van inwoners (behoeften) in beeld te brengen en anderzijds met slimmere technieken vraag en aanbod op elkaar af te stemmen.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring**
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

³Zo neemt VNG/KING met Verkenning Data Lab het initiatief om gemeenten te begeleiden en ondersteunen om op een innovatieve manier om te gaan met grote hoeveelheden data.

8 Conclusies en aanbevelingen

De 5 belangrijkste trends voor leefbaarheid Regio Rivierenland

Inwoners in Rivierenland zijn in het algemeen tevreden met het heden. De huidige leefbaarheid is goed en op veel fronten te vergelijken met het landelijke gemiddelde. Tegelijkertijd maken veranderingen in de samenleving de toekomst voor veel mensen onzeker of somber. Hoe deze toekomst er precies uit komt te zien, weet niemand. Toch zijn er trends aan te wijzen die nu al zichtbaar zijn en in Rivierenland van invloed zullen zijn op de toekomstige leefbaarheid in de regio:

1. De dynamiek in de arbeidsmarkt neemt toe.

- Werkgelegenheid verandert door automatisering en robotisering, bepaalde banen verdwijnen en de vraag is of er in dezelfde mate nieuwe banen op andere plekken bij zullen komen.
- Steeds meer bedrijven hebben werknemers met andere vaardigheden nodig dan waarover ze nu beschikken.
- Vraag naar flexibiliteit in zowel werkverbanden als ook werktijden neemt toe.
- De druk op werknemers is groot, zo moeten steeds vaker werk combineren met mantelzorg, door veranderingen in de zorg.

2. Burgerparticipatie evolueert naar co-productie met de overheid, maar niet overal

- Burgers en bedrijven nemen steeds vaker initiatieven rond maatschappelijke opgaven, die leiden tot oplossingen met veel draagvlak. Dit kan overigens niet altijd zonder overheden, zij blijven een belangrijke rol spelen in het succes van burgerinitiatieven.
- Niet overal komt burgerparticipatie van de grond of kan worden opgelost door mensen zelf. Dat betekent grote verschillen tussen kernen of wijken en het gevaar dat bepaalde groepen inwoners in de problemen kunnen komen als ze niet aangehaakt zijn bij de

initiatieven of als er geen initiatieven van de grond komen, terwijl voorzieningen afgebouwd worden.

3. Sociale cohesie ontstijgt het niveau van de straat of het dorp

- Het sociale netwerk van de meeste dorpsbewoners groter dan het dorp alleen. Ze werken, winkelen, studeren, recreëren of sporten vaak elders of buiten Rivierenland.
- Voorzieningen en verenigingen schalen op, maar meer kleinschalige, tijdelijke of informele initiatieven en faciliteiten blijven belangrijk voor de leefbaarheid op microniveau.

4. Technologische innovatie kan een substantiële bijdrage leveren aan de leefbaarheid in Rivierenland

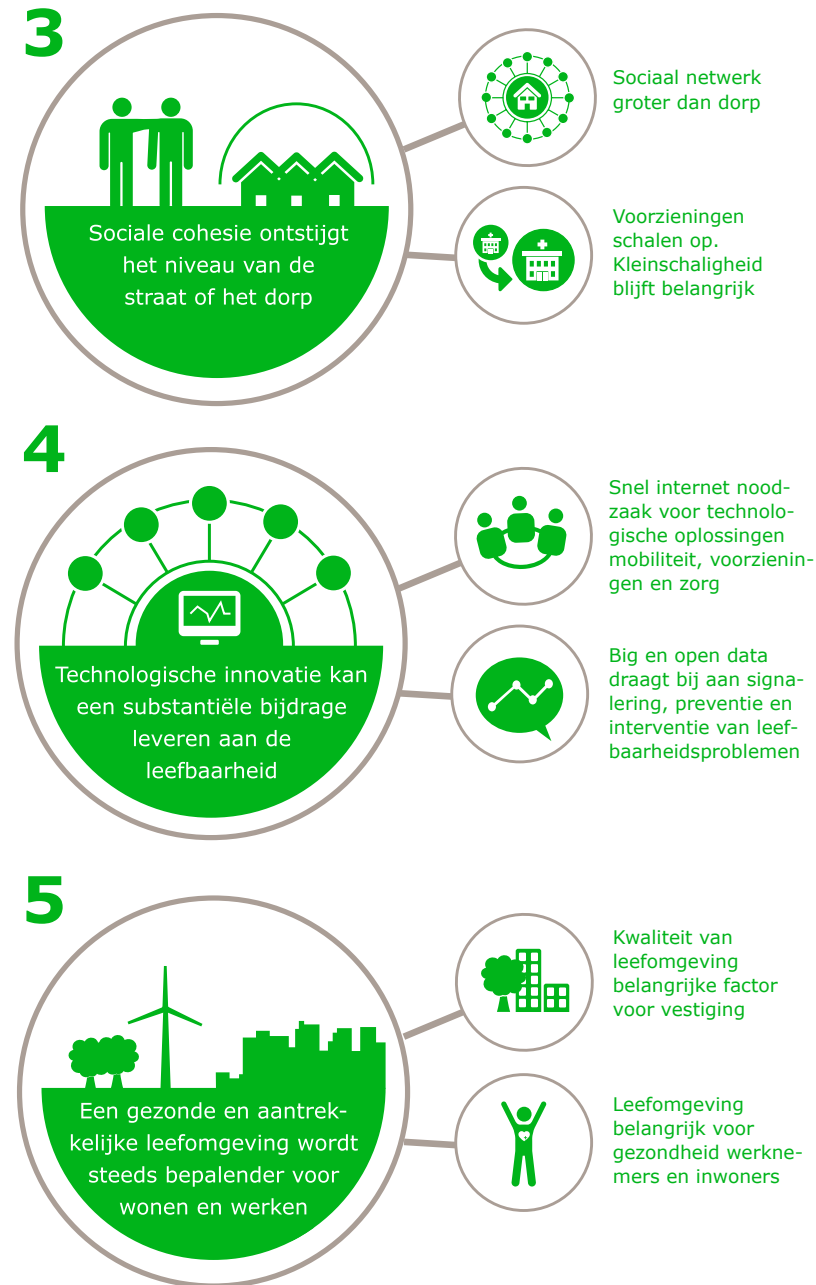
- Onder de voorwaarde dat overal in Rivierenland snel internetverkeer mogelijk is, kunnen technologische oplossingen ontwikkeld worden voor opgaven rond mobiliteit, voorzieningen en zorg.
- Het verzamelen, combineren en analyseren van verschillende soorten data (big data en open data) biedt de mogelijkheid om leefbaarheidsproblemen in een vroeg stadium te signaleren, zodat gericht gewerkt kan worden aan preventie of interventie.

5. Een gezonde en aantrekkelijke leefomgeving wordt steeds bepalender voor wonen en werken

- Voor vestigingskeuze van bedrijven wordt de kwaliteit van leefomgeving een steeds belangrijke factor. Denk aan een groen en cultuurhistorisch landschap met een goed woonklimaat.
- Een groene en aantrekkelijke leefomgeving draagt bij aan gezonde werknemers en inwoners.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen**
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

De 5 belangrijkste trends voor leefbaarheid Regio Rivierenland

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen**
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

7 concrete aanbevelingen voor Regio Rivierenland

In hoofdstuk 1 constateerden we dat leefbaarheid leeft binnen de regio Rivierenland en belangrijk gevonden wordt door zowel de systeemwereld als ook de leefwereld. Uit de coalitieakkoorden van de gemeenten blijkt dat ze zich bewust zijn van het belang van een goede leefbaarheid en maatschappelijke participatie bij het aanpakken van leefbaarheidsopgaven. En uit de focusgroepen bleek dat het bruist in Rivierenland en er veel energie is op uiteenlopende onderwerpen.

We constateren dat 'samenwerken' de kritieke factor is in de verbinding tussen de systeem- en leefwereld en de veelheid van initiatieven daar binnen. Vanuit deze constatering en gegeven de trends voor de toekomst, doen wij daarom de volgende aanbevelingen voor zowel gemeenten, als alle partijen die in Rivierenland betrokken zijn bij het thema leefbaarheid:

1. Vasthouden is het nieuwe loslaten bij burgerparticipatie

De systeemwereld speelt een niet te onderschatten rol bij het stimuleren en ondersteunen van initiatieven uit de leefwereld. Beide werelden hebben elkaar nodig. Veronderstel dan ook niet als overheid dat bij burgerparticipatie alles vanuit bottom-up initiatieven moet komen. Maak ook als overheid je ambities duidelijk (visie). Werk vervolgens samen met degene die je ambities deelt of kan versterken en wees samen verantwoordelijk voor het eindresultaat.

2. Zorg voor spelregels bij samenwerking met maatschappelijke initiatieven

Voorafgaand aan samenwerking met nieuwe initiatieven van inwoners is het van belang met elkaar procesafspraken te maken. Wie doen er mee, wat zijn belangrijke aspecten en momenten in het proces, hoe gaat u deze bewaken, en welke resultaten zijn

beoogd? Giet deze regels niet in beton, zorg voor maatwerk per onderwerp en sluit aan bij de lokale context. Laat je daarbij niet beperken door het gelijkheidsbeginsel, maar sta toe dat initiatieven en oplossingen per wijk of kern kunnen verschillen. Werk als overheden onderling samen. Initiatieven houden namelijk niet op bij de gemeentegrens.

3. Stel Grenswerkers aan

Grenswerkers opereren op het grensvlak van eigen organisatie en andere partijen in het netwerk. Ze kunnen de verschillen in de dagelijkse praktijk van leef- en systeemwereld overbruggen. Wijkmanagers zijn een voorbeeld van grenswerkers. Zorg dat ze binnen de gemeente afdelingen en budgetten kunnen verbinden, maar ook de steun en het vertrouwen hebben van maatschappelijke partijen en inwoners. Het gaat immers op zo'n grensvlak niet zozeer om de systemen, maar om de mensen.

4. Sorteert voor op de nieuwe Omgevingswet

De Omgevingswet biedt de mogelijkheid om de fysieke met de sociale leefomgeving met elkaar te verbinden om de publieke gezondheid effectiever te beschermen. Denk bijvoorbeeld aan het aanleggen van informele openbare ontmoetingsplekken in de buitenruimte, hardlooproutes of het dementievriendelijk inrichten van een woonwijk. Verbind daarom binnen gemeenten de beleidsafdelingen voor het sociale domein met die van de fysieke ruimte.

5. Zet in op een leven lang leren

Een goede aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt behoeft voortdurende aandacht. Niet alleen voor de mensen die starten op de arbeidsmarkt, maar ook voor degenen die al jaren actief zijn op de arbeidsmarkt. Door blijvend leren en ontwikkeling van

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen**
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

nieuwe kennis en vaardigheden kan er beter worden ingespeeld op de toekomstige vraag op de arbeidsmarkt en blijven inwoners van Rivierenland duurzaam inzetbaar voor arbeid. Stimuleer daarbij met het bedrijfsleven in Rivierenland verbindingen tussen opleidingen binnen en buiten de regio.

6. Creëer een lerende omgeving

De opgaven voor leefbaarheid en verbinding tussen leef- en systeemwereld in Rivierenland kent geen eenduidige uitwerking, maar vergt maatwerk en inspelen op de lokale dynamiek. Het is van belang dat stakeholders uit zowel systeem- en leefwereld van de tien gemeenten samen kennis en ervaringen uitwisselen en met elkaar leren wat wel en niet werkt. Sta ook af en toe stil bij de vraag of je nog steeds met het goede bezig bent, om daarmee de

samenwerking verder te professionaliseren. Bouw voort op de goede start die reeds gemaakt is tijdens de Avond van de Leefbaarheid in Beneden Leeuwen.

7. Creëer een samenwerking van overheden en maatschappelijke partijen, gericht op early warning

Vroegtijdige signaleren van risicovolle ontwikkelingen maakt het mogelijk om meer preventief dan curatief in te kunnen spelen op sociale opgaven in Rivierenland. Maak daarbij gebruik van zoveel mogelijk databronnen, zoals bijvoorbeeld de wijk- en dorpsprofielen van de GGD, en combineer deze met data en expertise van de lokale dienstverleners en inwoners. Organiseer vervolgens het gesprek met stakeholders om de gegevens gezamenlijk te duiden en mogelijke interventies te ontwikkelen.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen**
- 9 Bronnenlijst
- 10 Colofon

9 Bronnenlijst

¹ ROB. 2012. Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt en samenleving. Raad voor het Openbaar Bestuur, Den Haag.

² Breman, B., 2015. Van krimp naar cocreatie. Alterra Wageningen UR.

³ Breman, B, 2014. Van Onderop, Verbinden is het nieuwe loslaten, Alterra Wageningen UR.

⁴ Habermas, J., 1987. The theory of communicative action, Volume 2: Lifeworld and System. A Critique of Functionalist Reason. Boston: Beacon press, 463p.

⁵ M Hurenkamp, E Tonkens, J.W. Duyvendak(2006): Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar kleinschalige burgerinitiatieven. Den Haag.

⁶ Snoeker B.

⁷ Agricola, H. (in prep.). Analyse agribusiness en logistiek regio Rivierenland. Wageningen: Wageningen Economic Research.

⁸ Savelberg, F.S. Moorman, H. Derriks, P. Bakker, 2016. Innovaties in het openbaar vervoer. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid.

⁹ <http://wepods.nl/>

¹⁰ Hoen, A. & B. Jacobs, 2016. Stimuleren van elektrisch rijden: Effect van enkele beleidsprikkels. Den Haag: Planbureau voor de leefomgeving.

¹¹ KIM, 2016. Mobiliteitsbeeld 2016. Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid.

¹² Hegnauer, M., J. Beersma, F. S. Weiland, 2015. Wat betekenen de nieuwe klimaatscenario's voor de rivierafvoeren van Rijn en Maas? Utrecht, Deltares, de Bilt: KNMI.

¹³ Rijkswaterstaat, 2011. Waterhuishouding en watervdeling in Nederland. Den Haag: Rijkswaterstaat.

¹⁴ I&M & EZ. 2014. Deltaprogramma, 2015: Werk aan de delta, de beslissingen om Nederland veilig en leefbaar te houden. Den Haag:

Ministerie van Infrastructuur & Milieu & Ministerie van Economische Zaken.

¹⁵ <http://waalzinnig.nl/>

¹⁶ RLI, 2016. Verbindend landschap. Den Haag: Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur.

¹⁷ Raspe, O., F. van Dongen, M. Thissen, A. Weterings, S Declerck & D. Diodato, 2013. Werken aan de internationale concurrentiekracht van de Nederlandse regio's. Notitie voor het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

¹⁸ Merten, N. (ed.), 2016 Blind Spot: metropolitan landscape in the global battle for talent. Rotterdam, Wageningen, Amersfoort, Den Haag, Vereniging Deltametropool, Wageningen UR, West8, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ministerie van Economische Zaken, Staatsbosbeheer.

¹⁹ Hartig, T., R. Mitchell, S. Vries, S. H. de; Frumkin, 2014. Nature and Health. Annual Review of Public Health 35 - p. 207 - 228.

²⁰ Vries, S. de, R.A. Verheij en H.M. Smeets, 2015. Groen en gebruik ADHD-medicatie door kinderen; De relatie tussen de hoeveelheid groen in de woonomgeving en de prevalentie van AD(H)D medicatiegebruik bij 5- tot 12-jarigen. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

²¹ Nimwegen, N. van & Praag, C.S. van, 2012. Een andere kijk op vergrijzing: actief ouder worden in Nederland. Demos: bulletin over bevolking en samenleving 28 (8): 1-3.

²² (Bureau voor Toerisme Rivierenland, 2016).

²³ Waterrecreatieadvies, 2016. Prognose ontwikkeling recreatievaart in 2030, 2040 en 2050.

²⁴ <http://wateralsgeld.nl/>

²⁵ Nieuwenhuizen, W., T.J.A. Gies, C.M. Goossen, R.A.F. van Och & L.L. de Rooij, 2015. Ruimte voor de toekomst van het landelijk gebied; Trendverkenning 2020-2030 voor gemeenten met veel landelijk gebied. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra-rapport 2628.

- 1 Inleiding
- 2 Fysieke leefomgeving
- 3 Wonen en voorzieningen
- 4 Opleiding en werkgelegenheid
- 5 Zorg en gezondheid
- 6 Sociale cohesie en burgerkracht
- 7 Big data en monitoring
- 8 Conclusies en aanbevelingen
- 9 Bronnenlijst**
- 10 Colofon

²⁶ <http://www.rivierenlandinverbinding.nl/cooperaties-2/>

²⁷ <https://www.waterschaprivierenland.nl/nieuws/2016/09/eerste-innovatieve-stuw-in-nederland-haalt-hernieuwbare-energie-uit-stromend-water.html>

²⁸ <http://defruitmotor.nl/>

²⁹ <http://www.binnenlandsbestuur.nl/achtergrond/omgevingswetjw/10-vragen-aan-minister-melanie-schultz-van-haagen.9090103.lynkx>

³⁰ Planbureau voor de Leefomgeving, 2016.

³¹ Fakton & Smartagent, 2015. Regionaal Woningbehoefteonderzoek Regio Rivierenland. Rotterdam: Fakton & Leusden: SmartAgent.

³² PBL, 2014. Balans van de leefomgeving 2014.

³³ <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/actueel/nieuws/2016/10/12/zorg-voor-de-wijk>

³⁴ PBL, 2014. Op weg naar een klimaatneutrale woningvoorraad in 2015: Investeringsopties voor een kosteneffectieve energievoorziening. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

³⁵ Trouw, 2016. Verduurzamen huurwoningen gaat veel te traag 16-03-2016.

³⁶ PBL, 2016. Energiebesparing in de woningvoorraad: financiële consequenties voor corporaties, huurders, eigenaren-bewoners en Rijksoverheid. PBL-publicatienummer: 1888.

³⁷ Nieuwenhuizen, W. & E. Gies, 2015. Trendverkenning landelijk gebied. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

³⁸ Trendbureau Overijssel, 2013. Overijssel in Netwerken, klein en groot verbonden.

³⁹ Verwest, F. & F. van Dam, 2010. Van bestrijden naar begeleiden: demografische krimp in Nederland. Beleidsstrategieën voor huidige en toekomstige krimpregio's. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

⁴⁰ Steenbekkers, A., L. Vermeij, 2013. De dorpenmonitor: Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

⁴¹ Regio Rivierenland, 2015. Breedband in héél Rivierenland: het komt eraan. Tiel: Regio Rivierenland.

⁴² SCP 2016. Aanbod van arbeid 2016. SCP.

⁴³ UWV, 2016. Regio in Beeld 2016. Rivierenland.

⁴⁴ Agricola, H., 2016. Analyse Agribusiness en Logistiek Regio Rivierenland. Wageningen Environmental Research.

⁴⁵ SCP, 2015. Sociale staat van Nederland, 2015.

⁴⁶ WRR, 2013. Naar een lerende economie. Investeren in het verdienvermogen van Nederland.

⁴⁷ PBL, 2014. Trends in de regionale economie.

⁴⁸ Trendbureau Overijssel. 2014. De Top 10 aan Trends die relevant zijn voor de volgende Statenperiode.

⁴⁹ Gerritsen, A., R. Kranendonk, Marcel Pleite, 2015. Kansen verzilveren door versterkt cluster management: Biobased economy in Noord-Nederland. Alterra Wageningen UR.

⁵⁰ SER, 2015. Sociaal ondernemingen; een verkennend advies. Advies 15/03.

⁵¹ Van Vuuren, Tinka, Marjolein CJ Caniëls, and Judith H. Semeijn. "Duurzame inzetbaarheid en een leven lang leren." Gedrag & Organisatie 24.4 (2011): 356-373.

⁵² UWV, 2016. Regio in Beeld 2016. Rivierenland.

⁵³ SCP, 2016. Beperkt in functie. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname van mensen met gezondheidsbeperkingen.

⁵⁴ Jonkergouw, G., 2015. Van Ego naar Eco; Triple Helix netwerken op weg naar lerende ecosystemen.

⁵⁵ SCP, 2015. Sociale staat van Nederland, 2015.

⁵⁶ Trendbureau Overijssel, 2016. Zorgen voor Overijssel. Een toekomstverkenning.

⁵⁷ Arum, S. & R. Schoorl, 2016. Sociale (wijk)teams in beeld: stand van zaken na de decentralisatie. Utrecht, Movisie.

⁵⁸ RIVM, 2016. www.eengezondernederland.nl/Trends_in_de_toekomst/Ziekten.

⁵⁹ Echtelt, P. van, S. Croezen, J.D. Vlasblom, M. de Voogd-Hamelink & L. Mattijssen, 2016. Aanbod van arbeid 2016. Werken, zorgen en leren op een flexibele arbeidsmarkt. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

⁶⁰ Hartig, T., R. Mitchell, S. de Vries & H. Frumkin, 2014. Nature and Health. Annual Review Public Health 35:207-28.

⁶¹ Wageningen UR, 2016. www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Effect-van-natuur-op-gezondheid.htm

⁶² Tweede Kamerbrief 04-12-2015. Landelijke nota gezondheidsbeleid 2016-2019.

⁶³ NSOB, 2010. De logica van het ongepaste. Over de professionaliteit van wijkmanagers in de onvolkomen organisatie.

⁶⁴ GGD Gelderland-Zuid, 2014. Volwassenen- en ouderenmonitor GGD Gelderland-Zuid.

- ① Inleiding
- ② Fysieke leefomgeving
- ③ Wonen en voorzieningen
- ④ Opleiding en werkgelegenheid
- ⑤ Zorg en gezondheid
- ⑥ Sociale cohesie en burgerkracht
- ⑦ Big data en monitoring
- ⑧ Conclusies en aanbevelingen
- ⑨ **Bronnenlijst**
- ⑩ Colofon

-
- ⁶⁵ SCP, 2015. Informele hulp: wie doet wat? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014.
- ⁶⁶ SCP, 2014. Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie.
- ⁶⁷ SCP, 2015. Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners.
- ⁶⁸ Vreke, J. I. Salverda en F. Langers, 2010. Niet bij rood alleen; Buurtgroen en sociale cohesie.
- ⁶⁹ Snoeker, B. 2014. Initiatieven uit een krimpende samenleving: Een analyse van de omgang van krimpgemeenten met bottom-up initiatieven. Honoursthesis (GEO3-3034H) Universiteit Utrecht.
- ⁷⁰ NNB. 2011. Krimp, het nieuwe groeien; Positionpaper over leefbaarheid en voorzieningen in krimpgebieden. Den Haag: Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling.
- ⁷¹ Salverda I. M. Pleijte en R. van Dam, 2012. Meervoudige democratie. Meer ruimte voor burgerinitiatieven in het natuurdomein.
- ⁷² Mulier Instituut, 2015. Sportverenigingen in Krimpgebieden. Het belang van sportverenigingen voor de leefbaarheid in krimpkeren.
- ⁷³ Snik, F., Rietjens, J. H., Apituley, A., Volten, H., Mijling, B., Di Noia, A., ... & Vonk, J. (2014). Mapping atmospheric aerosols with a citizen science network of smartphone spectropolarimeters. Geophysical Research Letters, 41(20), 7351-7358.
- ⁷⁴ www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Projecten/HappyHier.htm
- ⁷⁵ VNG/KING, 2016. Big data op kleine schaal: data en gemeenten. <http://magazine.kinggemeenten.nl/data-en-gemeenten/#!/titelpagina>
- ⁷⁶ www.platform31.nl/uploads/media_item/media_item/14/70/Almere_Straatkubus_-_Smart_Cities_Platform31-1383919926.pdf

-
- 1 Inleiding
  - 2 Fysieke leefomgeving
  - 3 Wonen en voorzieningen
  - 4 Opleiding en werkgelegenheid
  - 5 Zorg en gezondheid
  - 6 Sociale cohesie en burgerkracht
  - 7 Big data en monitoring
  - 8 Conclusies en aanbevelingen
  - 9 Bronnenlijst**
  - 10 Colofon

Rivierenland Leeft!
Verbinden door samenwerking

Auteurs

T.J.A. (Edo) Gies en W. (Wim) Nieuwenhuizen

Vormgeving en infographics

Wageningen University & Research, Communication Services

Fotografie

cover William Hoogteyling (links) en Paul Paris (rechts) | overige fotografie is vermeld in de publicatie of is afkomstig van Shutterstock

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van
Regio Rivierenland & provincie Gelderland

Wageningen Environmental Research,
Rapport 2777 | ISBN 978-94-6343-079-1
Dit rapport is gratis te downloaden van
<http://dx.doi.org/10.18174/403847>

Copyright

© 2017 Wageningen Environmental Research (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Wageningen Research)

Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding. Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin. Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Aansprakelijkheid

Wageningen Environmental Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.